

THE WORDS BELONGING TO THE HUMAN BODY IN DİVANÜ LÛGATİ'T-TÛRK

Divanü Lûgati't-Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler

Adem AYDEMİR¹

Abstract

Divanü Lûgati't-Türk is one of the most significant works of Turkish language. In addition to it is a rich source points of historical progress and vocabulary of Turkish language. The basic words in the vocabulary of languages occupy an essential place. These words, due to the characteristics they have are firstly to be categorical when studying the language interrelations, language differences, language teaching, language history and grammar. The numeral names, animal names, names of body organs, in some other words, data coming from the science of lexicology are accepted as basic names in the vocabulary of languages by linguists. Onomastic is a discipline that studies on the names of living and lifeless entities or abstract concepts. The most important thing separating objects is their names. Name is the meaning of word to help telling, defining and reporting anyone or anything. Organ names are the basic elements of languages. However, it is well known that there are few studies on onomastic in Turkish. Vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk, as every subject, consists of valuable information on names of body organs. In this article, words belonging to the human body in vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk will be determined and examined. It is known that in the modern Turkish language, some words show parallelism with Middle or Old Turkish. Therefore, the historical and contemporary Turkish dialects can be applied to explain words belonging to body organs in vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk. In the evaluation and conclusion section; the determinations revealed through the study have been presented as articulated.

Key Words: *Divanü Lûgati't-Türk, vocabulary, human body, onomastic, names of body organs.*

Özet

Divanü Lûgati't-Türk, Türk dilinin en önemli yadigarlarından biridir. Türk dilinin tarihsel gelişimi ve söz varlığı açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Dillerin söz varlığında temel kelimeler önemli bir yer tutarlar. Bu sözcükler, gösterdiği nitelikler dolayısıyla dil akrabalıkları, dil ayrışması, dil öğretimi, dil tarihi ve dil bilgisi gibi dil incelemelerinde ilk olarak başvurulan kelime kategorisini oluştururlar. Dil bilimciler tarafından dillerin söz varlığında sayı adları, hayvan adları, organ adları gibi ad bilimi verileri temel sözcükler olarak kabul edilmektedirler. Ad bilimi, canlıların, cansız varlıkların veya soyut kavramların adıyla ilgilenen bilim dalıdır. Nesnelere birbirinden ayıran en önemli şey, adlardır. Ad; bir kişiyi, bir nesneyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim anlamındadır. Organ adları, dillerin temel söz varlıkları içinde değerlendirilen unsurlardır. Bununla beraber, Türkçede ad bilimi çalışmalarının azlığı bilinmektedir. Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığı, birçok alanda olduğu gibi, organ adları hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Bu makalede Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında yer alan insan vücudu ve organlarına ait sözcükler tespit edilecek ve incelenecektir. Bilindiği üzere, çağdaş Türk dillerinde bazı sözcükler Eski veya Orta Türkçe ile koşutluk gösterir. Bu nedenle, Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında organlara ait sözcüklerin çözümlenmesi için tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine de başvurulmuştur. Çalışmayla elde edilen tespitler, değerlendirme ve sonuç bölümünde maddeler hâlinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Divanü Lûgati't-Türk, söz varlığı, insan vücudu, ad bilimi, organ adları.*

¹ Öğretmen, MEB., e-posta: adem.aydemir@hotmail.com

Giriş

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Divanü Lûgati't-Türk'ün (DLT) tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. XI. asırdan bize ulaşan ve Türk dili ve edebiyatının ilk eserlerinden olan DLT'yi Türk milletine kazandıran rahmetli âlim Ali Emirî Efendi'nin bu kitabın kıymetini takdir ederken: "Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak." dediği söylenir (Tevfikoğlu 1989: 71; Rifat Bilge 1987: 182-189). Bu bakımdan Besim Atalay'ın DLT'yi tercüme ederek Türkolojinin hizmetine sunması büyük bir hizmettir. DLT, Türk kültür ve medeniyetini araştırma bakımından bir hazine durumundadır. Türkolojinin temel kaynaklarından olan bu eserle ilgili olarak bu zamana kadar gerek ülkemizde ve gerekse dünyada çeşitli alanlarda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bununla beraber bildiğimiz kadarıyla eserde yer alan organ adları müstakil ve karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır.

Çalışma konumuzla ilgili olarak, Nicolai Tufar, Prof. Dr. Melek Erdem danışmanlığında, 2010 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalında, 'Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları'nu tez konusu olarak inceleyerek doktorasını ifa etmiştir. Macidegül Batmaz ise, yüksek lisans çalışması olarak Yrd. Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer danışmanlığında 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalında, 'Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri' konusunu incelemiştir. Levent Doğan, 'Türkçede Organ Adları' adlı çalışmasında, temel kelimelerin özelliklerini belirlemiş, Türk dili söz varlığında kullanılan ana ve ara temel organ adlarını eş zamanlı ve art zamanlı olarak ele almıştır (Doğan 2005: 141-163). Cahit Başdaş ise 'Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk' meselesini inceleme konusu yapmıştır. Başdaş, mezkûr çalışmasında tarihi ve modern Türk yazı dillerinde, kelime sonu sesi -k olan 43 organ adını tespit etmiş ve incelemiştir (Başdaş 2006: 45-57). Ayten Altıntaş, 'Divanü Lûgat-it Türk'deki Tıp Terimleri' adlı çalışmasında bizim de bu çalışmamızda konumuz olan hususlara tıp bilimi yönünden temas etmiştir (Altıntaş 1998: 65-73). Ali Haydar Bayat bir çalışmasında, 'Divânü Lûgati't-Türk'te Tıbbî Terminoloji' konusunu ele almıştır (Bayat 2003: 103-122). Nihayet, Berdi Sarıyev'in, 'Divan'da 'Göz' ve 'Göz Hastalıkları'yla İlgili Sözcükler Üzerine' adlı bir çalışması yayımlanmıştır (Sarıyev 2008: 13-23).

Vücut organlarının adları dilde temel sözcüklerdendir. Bu yüzden bunlar genellikle ödüncülenmez, diller arasındaki akrabalık ilişkisini göstermek için bu sözcüklerin kanıtlayıcı değeri vardır (Doerfer 1981: 1-16). Türk dilinde bulunan organ adlarının son sesinde -k ve -z sesleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durumla ilgili olarak alanın mütehassısları arasında bazı tartışmalar vardır. Cahit Başdaş konuyla ilgili çalışmasında:

“Kelime sonu -k ve organ adlarının sonundaki diğer ünsüzler, sanıldığı gibi çokluk ya da ikilik eki değildir. Türk dilinde -lar dışında sistemli olmayan ve zamanla kalıplaşan başka çokluk ekleri bilinmektedir. Ancak, -lar eki bile Eski Türkçede çokluk fonksiyonundan ziyade sayı ifadesi için kullanılmıştır. Organ adları üzerinde kalıplaştığı için ilk bakışta şekli ve fonksiyonu tam olarak anlaşılabilen kelime sonu -k ünsüzü, başlıca küçültme ve sevgi ifadesi taşımaktadır. Kullanılış sıklığını ise genel olarak, insanın öncelikle kendisini sevmesi ve her organın vücudun birer küçük parçası olmasıyla açıklayabiliriz.” (Başdaş 2006: 56) diyor.

Osman Fikri Sertkaya ise; “Karnuzun üst kısmındaki organumuzun adı meme’dir. Moğolcası ise kökö. Şayet iki kökö’den bahsedecek olursanız ikiz, göz, diz, ağız kelimelerinde görülen -z çokluk eki ile kököz, oradan da göğüs kelimesini elde edersiniz.” (Sertkaya 2012: 47) görüşünü dile getirmiştir. Buna karşılık Sir Gerard Clauson aynen şöyle diyor:

“Şu uyarıyı yapmakta yarar vardır; bazı durumlarda yapım eki olarak kullanılan ses birimler ya da ses birleşimleri başka durumlarda kelimenin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu iki durum arasında ayrım yapmamızı sağlayacak bir kural yoktur. Yani söz konusu ses birim veya ses birleşimlerinin ek olup olmadığı bir yorum meselesidir. Bu yüzden bazı kelimelerin basit veya türemiş olduğu konusunda kesin bir yargıya varmak güçtür. Bu duruma örnek olarak kelime sonlarında bulunan ‘-z’yi gösterebiliriz. İkiz kelimesinin iki kelimesinden türediği konusunda herkes aynı fikirdedir. Dokuz ve otuz kelimelerinde ise sonda bulunan ‘-z’lerin bir ek olduğunu söylemek zordur. İşte bu iki uç nokta arasında karşımıza ‘-z’ ile biten organ isimleri çıkar; ağız, omuz (omoz?), boğuz (boğoz), beviz, ti:z, kögöz, kö:z, yamız (yemiz) ‘uyluk’. Bu kelimelerin sonunda bulunan ‘-z’ leri attığımızda elimizde kalan kelimeler bir anlam taşımadığından bunları kök kabul edebiliriz. Fakat bu kadar çok organ adının ‘-z’ ile bitmesi tesadüf olamaz. Çok daha önceki dönemlerde temel kelimeler değişim sürecindeyken organ isimlerinin bu şekilde oluşturulduğu düşünülebilir. Bu ekin eskiden kullanılan tesniye eki olduğunu ileri süren teoriyle ilgili fazla yorum yapmaya gerek yoktur. Teoriye göre bu ek köz kelimesinde olduğu gibi vücutta çift olarak bulunan organ isimlerinin sonunda bulunmaktadır. Fakat kimsenin iki ağız ya da iki boğazı yoktur. İkiz kelimesindeki ikilik (duality) anlamı kelimenin kökünde zaten vardır. Eğer ‘-z’ gerçekten tesniye eki olsaydı ikiz kelimesi dört anlamına gelmesi gerekirdi.” (Clauson 2007: 187).

İnceleme konumuzla ilgili olarak birçok organ adının k, t ve b fonemleri ile başladığı, birçok organ adının da -k, -n ve -z ekleri veya sesleri aldığı görülmektedir. Organ adlarının ağırlıklı olarak k, t ve b fonemleri ile başlaması, Türk dilinin söz varlığında bu fonemlerle başlayan sözcük sayısı ile paralellik göstermektedir. Ancak, birçok organ adının -k, -n ve -z ekleri almış olması ve bu eklerin fonksiyonu kolay anlaşılabilir ve açıklanabilir durumda değildir. Bu sebeple, organ adlarının sonunda yer alan -k, -n ve -z eklerinin fonksiyonuyla ilgili tartışmaların devam etmesi gerekmektedir. Türk dilinde ana organ veya yan organ adı yapımında gerek bu fonemlerin, gerekse aralarında ortak bir yön bulunduğu sanılan, ancak ikna edici bir açıklaması yapılamayan -k, -n ve -z eklerinin çeşitli açılardan müstakil bir çalışmada ele alınması gerekmektedir.

Dil bilimi araştırmalarında yapısı ve anlamının çözümü en zor olan sözcükler bir edebî eserde ancak bir kez kullanılmış olup emsali bulunmayan sözcüklerdir. Yapılan çeşitli sayımlar sonucunda DLT'deki söz varlığı konusunda farklı verilere ulaşılmıştır. Şükrü Haluk Akalın'ın verdiği bilgiye göre, farklı araştırmacılar tarafından eserde tespit edilen sözcük sayısı 7.993, 8.624, 8.783, 9.222 şeklindedir (Akalın 2008: 67). Bu çalışmamızda ele alacağımız organ adlarına ait sözcüklerden bazıları eserin söz varlığında bir kez kullanılmış olan sözcüklerdendir. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış bu şekilde kelime, terim veya deyimlere dil biliminde 'hapax legomenon' (< Yun. hapax 'bir defa' + legein 'söyle-' fiilinin edilgen biçimi) 'tek kullanımlık, numunelik' adı verilmektedir. Biz bu çalışmamızda hapax legomenon kaydı konusunda Sir Gerard Clauson'un VIII.-XIII. asırlar arasındaki döneme ait tarihî Türkçe metinlerin söz varlığını kapsayan 'An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish' (EDPT) adlı etimolojik sözlüğünü esas aldık. Clauson, EDPT'nin Önsöz'ünde belirli bir sayı vermemekle beraber XIII. asır öncesine ait sözcüklerin şaşılacak kadar büyük bir bölümünün hapax legomenon olduğunu belirtmektedir. Çift sütun hâlinde 989 sayfa ve 9500 kadar madde başı sözcükten oluşan EDPT'de hapax legomenon olarak verilen sözcük sayısı tespitimize göre 2225 adet olup toplam söz varlığının yaklaşık %25'ine isabet etmektedir.

Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında insan vücuduna ait sözcüklerin ele alındığı bu çalışmamız dört ana bölümden ibarettir. Buna göre çalışmamız, 1. Divanü Lûgati't-Türk'te insan ve insan için kullanılan sözcükler, 2. Divanü Lûgati't-Türk'te baş ve baştaki organlarla ilgili sözcükler, 3. Divanü Lûgati't-Türk'te gövde ve gövdedeki organlarla ilgili sözcükler, 4. Divanü Lûgati't-Türk'te kol ve bacaklarla ilgili sözcükler şeklinde oluşmuştur. 1. kısımda Divanü Lûgati't-Türk'e göre insan, kişi, kadın ve erkek tanımları yapılmış, vücudun üç ana kısmında ortak bulunan; damar, deri, ilik, kan, kemik, kıl, kıkırdak ve sinir gibi organlara ait adlar veya ilgili sözcükler değerlendirilmiştir. Diğer kısımlarda ise ilgili ana bölümde yer alan organlara ait adlar ile sözcükler, terim ve deyimler değerlendirilmiştir. Organ adları ve bu adlara ait sözcükler, insanı kolaylıkla tarif edebilmek bakımından vücudun ana kısmındaki konumu ve vaziyetine göre sıralanmıştır. Çalışmamızın sonunda kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızın Türk dili ve edebiyatı alanı haricinde tıp tarihi alanında da faydalı olabileceği düşünülmektedir.

I. Divanü Lûgati't-Türk'te İnsan, Kişi, Kadın, Erkek ve Vücutta Ortak Organlar

1.1. Yalnğuk: "Hz. Âdem" (DLT III: 384). Yalnğuk: "Bütün insanlara verilen genel bir ad." (DLT III: 385; EUTS: 183). "Tenğri yalnğuk türütdi: Tanrı âdemi yarattı." (DLT II: 303; EDPT: 536). "Tenğri yalnğuk yarattı: Tanrı âdemi yarattı." (DLT II: 315; EDPT: 960). 'Yalnğuk törüdi: İnsan yaratıldı.' (DLT III: 262; EDPT: 533). Yangluk sözcüğünün 'yanlış, hata' anlamındaki < yangıl- sözcüğünden geldiği açıktır. Yalnuk: "a human being, man" Oğuz, Kıpçak, Süvarin yalnuk 'a female slave.' (EDPT: 930). PTürk. "jālanjuk person: O' Turk. jalañuq (OUygh.); Karakh. jalñuq (MK, KB); Chuv. šin(ь)." (EDAL: 1511).

1.2. Kişi: “Kişi, insan. Müfret, cemi erkek ve dişi hakkında kullanılır.” (DLT III: 224). Kişi: “Man, person, human, being.” (EDPT: 752). PTürk. “*kilî person, people: OTürk. kişi (Orkh., OUygh.); Karakh. kişi (MK, KB); Tur. kişi; Gag. kişi; Az. kişi; Turkm. kişi; Sal. kişi; MTürk. kişi (Pav. C., MA); Uzb. kişi; Uygh. kişi; Krm. kişi; Tat. keşe; Bashk. keşe; Kirgh. kişi; Kaz. kisi; KBalk. kişi; KKalp. kisi; Kum. kişi; Nogh. kisi; SUygh. kisi; Khak. kəzə; Shr. kizi; Oyr. kizi; Tv. kizi; Tof. kişi; Yak. kihî; Dolg. kihî.” (EDAL: 818).

1.3. Kişi: “Kadın, zevce. Yağma dilince. Ol kişi aldı mı: O, evlendi mi.” (DLT III: 224). “Al-zawca ‘a wife’ I heard this word in Yağma: they say ‘ol kişi: aldı: mu: ‘Has he married.’” (EDPT: 753). Tışi: “Kadın, dişi” (DLT II: 102; EDPT: 560; EUTS: 157; TDES-I: 115; KBS-I: 290). PTürk. “*dili 1 female 2 woman: OTürk. tişi 1 (OUygh.); Karakh. tişi (MK, KB) 1; Tur. dişi 1; Gag. dişi 1; Az. dişi 1; Khal. tişi 1; MTürk. tişi (Abush., Sangl.) 1; Krm. dişi, tişi 1; KBalk. tişi 1; Kum. tişi 1; SUygh. tese 1; Khak. təzə 1; Shr. tişi 1; Oyr. tişi 1; Tv. dişi 1; Yak. tihî 2; Dolg. tihî.” (EDAL: 1363) ≅ Kıs: “Karı” (DLT I: 329). Kıs: “wife” eserde hapax legomenon bir veridir (EDPT: 748). Kâşgarlı ayrıca; “Kisi: Kadın, zevce. Ben bunu Yağma ilinde duyduğum” bilgisini de veriyor (DLT III: 224) ≅ Kisi: “Wife” (EDPT: 749). Eski Türkçede ‘kişi’ ve ‘kisi’ sözcükleri karıştırılmaktadır. Kisi ‘kadın’ dolayısıyla ‘zevce, eş’ anlamındadır. Göktürk ve Uygur harfli metinlerde s/ş seslerinin ayrılması bazen grafik bakımdan mümkün olmadığı için, genellikle ‘insan, fert, şahıs, kişi’ anlamına gelen kişi ile ‘kadın, zevce, eş’ anlamına gelen kisi kelimesi, eski metinleri okuyanlar tarafından sürekli karıştırılmıştır (Sertkaya 1985: 150-151; Zieme 1992: 306-307; Erdal 2004: 124).

1.4. Er: “Erkek, kural dışı olarak ‘□□□/ eren’ şeklinde cem’ilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü kuralca cemi alâmeti ‘□□ lar, ler dir’ (DLT I: 35; EDPT: 192, 232). ‘□□□/ eren’ kelimesi ‘oğlan’ kelimesi gibi müfret olarak ta kullanılır.” (DLT I: 74; EDPT: 85). PMong. “*ere male, man: MMong. ere (HY 29, SH), är ä(IM), irë (MA); WMong. ere (L 321); Kh. er; Bur. ere; Kalm. erë; Ord. ere; Mog. ZM errä (9-6a); Dag. er, ergun, ere (MD, 145); Dong. ere; Bao. ere; S.-Yugh. ere; Mongr. rë ‘mâle non châtreté de certains animaux, masculin” PTürk. “*ēr man: OTürk. er (Orkh., OUygh.); Karakh. er (MK, KB); Tur. er; Az. är ‘husband’; Turkm. er; Sal. er; Khal. hâr; MTürk. er (Pav. C.); Uygh. är; Krm. er; Tat. ir; Bashk. ir; KBalk. er; KKalp. er adam; Kum. Er; Suygh. jer; Khak. ir; Shr. er; Oyr. er; Tv. er; Chuv. Ar; Yak. er; Dolg. er.” (EDAL: 312).

1.5. Öz: “Öz, kendi, nefis” (DLT I: 45; EDPT: 278; TDES-II: 318; KBS-II: 679). PMong. “*örü inside, breast (внутренность, грудь): MMong. oro (HY 46), ore (SH); WMong. örü (L 643); Kh. ör; Bur. üre; Kalm. örë; Ord. örö, ör; Mog. ZM ourä ‘heart, mind’ (4-4a); Dag. erëcū ‘chest, bosom, breast.” PTürk. “*ôr inside, the essential part: OTürk. öz (Orkh., OUygh.); Karakh. öz (MK); Tur. öz; Gag. jöz; Az. öz; Turkm. öz ‘self’; Khal. êz; MTürk. öz (Pav. C.); Uzb. oz; Uygh. öz; Krm. öz; Tat. üz; Bashk. üđ; Kirgh. öz; Kaz. öz; KKalp. öz; Kum. öz; Nogh. öz; SUygh. üz; Oyr. üs; Chuv. var; Yak. üös; Dolg. üös.” (EDAL: 1064).

1.6. Ten: "Vücut" (DLT II: 307) < Yi:n: "İnsan bedeni/ a man's body" (DLT III: 145; EDPT: 941). Ten ile Yi:n arasındaki anlam fonetik ilişki açıktır. Clauson'a göre, Far. 'ten/ body' sözcüğü, erken bir tarihte Türkçeye kopyalanmıştır (EDPT: 510). Gülensoy 'ten' sözcüğünün Farsça $\cong$ ten 'vücut, beden' $\cong$ 'dene' sözcüğünden geldiğini belirtir (KBS-II: 879). PTürk. "*jīn skin, body: OTürk. jīn (OUygh.); Karakh. jīn (MK); Yak. sīn." (EDAL: 963).

Bugün kullandığımız 'beden' sözcüğü yerine Divanü Lûgati't-Türk'te 'yin' sözcüğünün kullanıldığı görülüyor. Bedene yani 'yin'e canlılık sağlayan kuvvet ise 'ruh, nefes' demek olan 'tu:n'dır (DLT I: 339; III: 138; EDPT: 512). Türkçede dinle-ve dinlen- sözcüklerinin bu tin sözcüğü ile ilgisi tartışılabilir (Sertkaya 2006: 162-171). İnalet, tñ sözcüğünün Türkçeden Çinceye de geçmiş olan bir sözcük olduğunu belirtir (İnalet 1998: 778). PTürk. "*dīn 1 spirit, breath 2 rest 3 to rest 4 to pant 5 to breathe 6 quiet 7 sultriness: OTürk. tīn 1 (OUygh.); Karakh. tīn 1 (MK, KB), tīn 2 (MK); Tur. tin 1, din-le- 3; Gag. din-ne-n- 3; Az. tīnč-ix- 4, dīnč 2; Turkm. dīnč 2; Khal. tīnč 6; MTürk. tīn- 3 (Pav. C., Abush.); Uzb. tin 1, tin- 3; Uygh. tin 1, tin- 3; Krm. tīn- 5, tīnč 2; Tat. tīn 1; Bashk. tīn 1, tīn-s-ıw 7; Kirgh. tīn 1, tīn- 3, 5; Kaz. tīn-ıs 1, 2; KBalk. tin 1, tīn-č-ı- 'to rot, addle', tīn-č-aj- 3, tīn-ım 2; KKalp. tīn 1, tīn- 3; Kum. tīn-ış 1, tīn-č-aj- 3; Nogh. tīn-ıs 1, tīn-š-ıq- 4, tīn-š-a-j- 3; Khak. tīn 1, tīn- 5, tīn-a-n- 3; Shr. tīn 1, tīn- 5, tīn-a-n- 3; Oyr. tīn 1, 2, tīn- 5; Tv. tīn 1, tīn- 5; Tof. tīn 1, tīn- 5; Chuv. çim 1; Yak. tīn 1, tin- 5; Dolg. tīn 1, tīn." (EDAL: 401). Bu durumda insan 'yin' ile 'tu'n'dan ibarettir. 'Tu'n 'yin'i terk etmesi 'ölüm' demektir (Tokyürek 2009: 182). Eserde 'vücut' anlamında 'ten' sözcüğü bir kez kullanılan hapax legomenon bir veridir. Bu bakımdan eserde geçen 'ten' sözcüğünün alıntı bir sözcük olması kuvvetle muhtemeldir. Eski Uygur metinlerinde ise vücut anlamında 'et-öz' (etöz: EDPT: 74; EUTS: 52; et ile öz), 'tu'n yerine genellikle 'üzüt' (EUTS: 140) sözcüğü kullanılmıştır (Uçar 2011-a: 1821-1826).

1.7. Sın: "Boy bos. Bu sözden alınarak 'Bodhluğ sınığ kişi: Boylu boslu adam.'" (DLT III: 138; EDPT: 832; EUTS: 134) denir. PTürk. "*sī(j)n 1 body, stature 2 monument, tomb 3 the exterior 4 idol 5 foreign person: OTürk. sīn 1,2 (OUygh.); Karakh. sīn 1,2 (MK), 5 (KB); Tur. sin 2, 3; MTürk. sin 2 (R.); Uzb. sin 1; Tat. sīn 4; Bashk. hīn 2, 4; Kirgh. sīn 1; Kaz. sīn, sijaq 1; KBalk. sīn 2; KKalp. sīn 1, 2; Kum. sīn 2; Nogh. sīn 1; Khak. sīn 1; Shr. sīn 1; Oyr. sīn 1; Tv. sīn." (EDAL: 1294).

1.8. But: "But" $\cong$ Bod < Bodh: Bo:d: "Boy" (DLT III: 121; EDPT: 297). PMong. "*boda substance, matter, body (предмет, сущность, тело): MMong. bodo 1, 2 (SH); WMong. boda (L 108); Kh. bod; Bur. bodo; Kalm. bodə; Ord. bodo." $\cong$ PTürk. "*bod 1 body, stature 2 self 3 kin, tribe 4 counter for persons 5 length (1 тело, стан, пост 2 сам 3 род 4 сч. слово длялиц 5 длина): OTürk. bod 1, 2, 4 (Orkh., OUygh.); Karakh. bod 1 (MK, KB), boj 3 (MK - Oghuz), bod 4 (KB); Tur. boj 1; Gag. boj 1, 5; Az. boj 1; Turkm. boj 1; Sal. bojayır (< boji ağır) 'pregnant' (CCЯ); Khal. bod 1; MTürk. boj 1 (Sangl., MA, Pav. C.); Uzb. bōj 1, 5; Uygh. boj 1, 5; Krm. boj 1, 2, 5; Tat. buj 5; Bashk. buj 1, 5; Kirgh. boj 1, 2, 5; Kaz. boj 1, 2, 5; KBalk. boj 1, 5; KKalp. boj 1, 2, 5; Kum. boj 1, 2, 5; Nogh. boj 1, 5; SUygh. poz 1, 4; Khak. pos 2; Shr. pozu 2; Oyr. boj 2, 5; Tv. bot 2; Chuv. pū." (EDAL: 365).

1.9. Kan: “Kan” (DLT III: 157; EUTS: 109; TDES-I: 205; KBS-I: 457). Ka:n: “Blood” (EDPT: 629). PTurk. “*Kiān blood: OTurk. qan (Orkh., OUygh.); Karakh. qan (MK); Tur. kan; Gag. qan; Az. Gan; Turkm. Gān; Sal. Ga(:)n; Khal. qān; MTurk. qan (MA, Pav. C.); Uzb. qan; Uygh. qan; Krm. qan; Tat. qan; Bashk. qan; Kirgh. qan; Kaz. qan; KBalk. qan; KKalp. qan; Kum. qan; Nogh. qan; SUygh. qan; Khak. xan; Shr. qan; Oyr. qan; Tv. xan; Tof. xan; Chuv. jon; Yak. xān; Dolg. kān.” (EDAL: 797).

1.10. Tamur: “Damar. Oğuzlar □ i üstün söyleyerek ‘tamar’ derler.” (DLT I: 362; EDPT: 508; EUTS: 145-146; TDES-I: 105; KBS-I: 264). PTurk. “*damor 1 vein, artery 2 root: OTurk. tamar, tamır 1 (OUygh.); Karakh. tamur (MK, KB), tamar (MK-Oghuz) 1; Tur. damar 1; Gag. damar 1; Az. damar 1; Turkm. damar 1; Sal. tamır 1; MTurk. tamur 1, 2 (Sangl., Abush., MA); Uzb. tımır 1; Uygh. tomur, temir 1, 2; Krm. tamur 1, 2; Tat. tamır 2; Bashk. tamır 1, 2; Kirgh. tamır 2; Kaz. tamır 1, 2; KBalk. tamır 1, 2; KKalp. tamır 1, 2; Kum. tamur 1, 2; Nogh. tamır 1, 2; SUygh. tamır 1; Khak. tamır 1, 2; Oyr. tamır 1, 2; Tv. damır 1; Tof. damır 1; Chuv. tımar 1, 2; Yak. tımır 1; Dolg. tımır.” (EDAL: 1364-1365).

1.11. Sünğük: “Kemik” (DLT III: 367; EUTS: 188). Sünük/ ?sünök: “Bone” Okunuşu şüphelidir (EDPT: 838). PTurk. “*siñök bone: OTurk. sünök (Orkh.), sünük (OUygh.); Karakh. sünük (MK, KB); Tur. sünük, sönjek, sümük (dial.); Az. sümük; Turkm. sñük, sñjek; Sal. senix; Khal. simik; MTurk. sünjek (Abush., Sangl.); Uzb. sujak; Uygh. sönäk; Tat. sönjek; Bashk. höjäk; Kirgh. söök; Kaz. sujek; KBalk. sñjek; KKalp. sñjek; Kum. sñjek; Nogh. sñjek; SUygh. sımık; Khak. sók; Shr. sók; Oyr. sók; Tv. sók; Tof. sók; Chuv. шѡмѡк; Yak. уғуок; Dolg. оғуок.” (EDAL: 1255) = PTurk. “*kEmük 1 bone 2 spongy bone 3 cartilage: Tur. kemik 1; Gag. kemik 1; MTurk. kemük (MA) 3, kömük (Pav. C.) 1; Uzb. kımık, gımık (dial.) 2; Krm. kemik 1; Tat. kimek 2; Bashk. kimek 2; Kirgh. kemik 2; Kaz. kemik 2; KBalk. gımık 2; KKalp. kemik 2; Kum. gımık 3; Nogh. kemik 2; Oyr. kēmik 3. Turk. > Mong. kemik ‘cartilage’ (see Шербақ 1997, 126; but the derivation of the Turk. form from *gemür- ‘to gnaw’ (v. sub *kēma) is a folk etymology, although some contaminations were possible: Yak. kömürüö ‘spongy bone’ semantically continues *kemük, but formally is derived from *gemür-. MK has kemdi- ‘to cut meat from the bones’ and kemdük ‘bone with meat cut off’ - forms that may be related both to *kemük and *gemür-.” (EDAL: 804).

1.12. İlik: “İlik. Oğuzca. Öbür Türkler ‘yilik’ derler.” (DLT I: 72; EUTS: 62; KBS-I: 431). Yilik: “Marrow” (EDPT: 927). İlik, eserde hapax legomenon bir sözcüktür. Burada sözcük başında bir y+ türemesi söz konusudur. PTurk. “*jilik marrow: OTurk. jilik (OUygh.); Karakh. jilik (MK); Tur. ilik; Az. ilik; Turkm. jilik; Sal. ileh (CCЯ); MTurk. jilik (AH, Ettuhf.); Uzb. ilik; Uygh. jilik; Krm. ilik; Tat. jelek, želek; Bashk. jelek; Kirgh. žilik; KBalk. žilik; KKalp. žilik; Kum. jilik; Nogh. jilik; Oyr. dīlik; Tv. čilig; Yak. silī.” (EDAL: 865).

1.13. Emirçge: "Kıkırdak" (DLT III: 442). Emirçge: "Cartilage, gristle". Hapax legomenon bir sözcüktür (EDPT: 164). PTurk. "*çEmirçik cartilage, gristle: Tat. čəmaj 'knucklebone'; Kirgh. čemirček 'хряц на лопатке и мечевидном отпостке'; Kaz. šemiršek; KKalp. šemiršek; Nogh. šemiršek; Oyr. čamaj 'cheekbone'. Widely spread forms like Chag. kāmircäk are probably due to contamination with *kEmük 'bone' (v. sub *k'ïome)." (EDAL: 430). PTurk. "*gekirdək throat, trachea, cartilage: Tur. gegirtlek (dial.); Turkm. kekirdək; MTurk. kekirtek (MA); Uzb. kekirdak; Uygh. keki(r)däk; Tat. kikertäk (KCTT); Bashk. kigerläk (dial.); Kirgh. kekirtek; KKalp. kegirdek; Nogh. kekirdevik; Chuv. kağыр." (EDAL: 658) ≅ PTung. "*bukse 1 cartilage, gristle 2 Adam's apple: Evk. bukse 1, bukeč 'голова рыбы'; Evn. būs 1; Neg. buxse 1; Man. buge, buxe 1; buge moŋGon 2; SMan. boxə; boxəē 2 (64); Ul. bukse 1; Ork. buske 1; 'голова рыбы'; Nan. bukse 1; Orch. bukse 1; Ud. buxe." (EDAL: 371). Clauson, Moğ. bökse köküne dayandırmıştır (EDPT: 329).

1.14. Bé:z: "Bez, etle deri arasında bulunan bez." (DLT III: 123; EDPT: 388). PTurk. "*bēñr 1 swelling 2 scar, ulcer (1 железа 2 шрам, язва): Karakh. bez (MK, IM) 2; Tur. bez 2; Az. bāz, vāz; Turkm. māz 2; MTurk. bez (Sangl.), mez (Sangl.) 1, 2; Uzb. bez 2; Uygh. bāz; Tat. biz 1, 2; Bashk. biđ; Kirgh. bez 1, 2; Kaz. bez 1, 2; KBalk. bez 1, 2; KKalp. bez 1, 2; Kum. bez 1, 2; Nogh. bez; Tv. bes 1; Tof. bes 1; Chuv. pūr 'pus.'" (EDAL: 1089). Bé:z, bu mana ile DLT'de hapax legomenon bir veridir.

1.15. Teri: "Deri" (DLT III: 221; EDPT: 531; EUTS: 153; TDES-I: 109; KBS-I: 278) ≅ Sagri: "Deri" (DLT I: 421; EDPT: 815; TDES-II: 349; KBS-II: 715). Yin: "Teri" (EUTS: 193). PTurk. "*dēri skin: OTurk. teri (OUygh.); Karakh. teri (MK); Tur. deri; Gag. deri; Az. dāri; Turkm. deri; Sal. cīry; Khal. teri; MTurk. teri (MA, Abush.); Uzb. teri; Uygh. terä; Krm. teri; Tat. tire; Bashk. tire; Kirgh. teri; Kaz. teri; KBalk. teri; KKalp. teri; Kum. teri; Nogh. teri; SUygh. teri; Khak. tēr; Shr. tere; Oyr. tere; Tof. tere (Pac. ΦυΛ); Chuv. tirī; Yak. tirī; Dolg. tirī." (EDAL: 1367). PMong. "*sajir/ *saçari 1 shagreen, callus 2 back (1 мозоль, слезающая кожа 2 спина): MMong. sa'ari 1,2 (SH), sārī 'Ein Leder aus der Haut des Hinterteils eines Pferdes oder Esels' (LH); WMong. sajir, saçari(n) 1 (L 657, 660); Kh. sajir 1; Kalm. sār 'verschiedene Hautstücke'; Mog. sairin 'thick skin' (Ramstedt 1906); Dag. sār; Bao. sirəG; S.-Yugh. Sār" ≅ PTurk. "*sagrī 1 croup skin, shagreen 2 back of horse: Karakh. saçrı 1 (MK); Tur. sārī, saçrı 1, 2; Az. saçrı 2; Turkm. saGrī 1, 2; MTurk. saçrı (AH, IM) 2, saçrı (Pav. C.) 1, 2; Uzb. saçrı 1, 2; Uygh. saçra 1, 2; Tat. sawrı 2; Bashk. hawır; Kirgh. sōru 1, 2; Kaz. sawır 2; KKalp. sawrı 2, sawır 1; Kum. savru, sawurı 2; Nogh. sawır 2; SUygh. saçır; Oyr. sūru, sūrī; Chuv. s̄ran 'worked leather of bovines.'" (EDAL: 1272). PTurk. "*sagrī 1 croup skin, shagreen 2 back of horse: Karakh. saçrı 1 (MK); Tur. sārī, saçrı 1, 2; Az. saçrı 2; Turkm. saGrī 1, 2; MTurk. saçrı (AH, IM) 2, saçrı (Pav. C.) 1, 2; Uzb. saçrı 1, 2; Uygh. saçra 1, 2; Tat. sawrı 2; Bashk. hawır; Kirgh. sōru 1, 2; Kaz. sawır 2; KKalp. sawrı 2, sawır 1; Kum. savru, sawurı 2; Nogh. sawır 2; SUygh. saçır; Oyr. sūru, sūrī; Chuv. s̄ran 'worked leather of bovines.'" (EDAL: 1272). Buriş: "Deride buruşukluk" (DLT I: 367).

I.16. *Sinğir*: “*Sinir*” (DLT III: 362; KBS-II: 785). *Sinğir*: “*Muscle, sinew*” (EDPT: 841). PMong. “*sinda-su sinew: WMong. *sindasu(n)* (L 710); Kh. *šandas*; Bur. *šandāha*; Kalm. *šandəsŋ* (KPC); Ord. *šindasu*” PTurk. “*sinğir sinew: OTurk. *sinğir* (OUygh.); Karakh. *sinğir* (MK); Tur. *sinir*; Gag. *sinir*; Turkm. *sinğir*; MTurk. *sinğir* (AH, Pav. C.); Uzb. *sinğir*; Krm. *sinir*; Tat. *seŋer*; Bashk. *hŋŋir*; Kaz. *sinğir*; KBalk. *sinğir*; KKalp. *sinğir*; Kum. *sinğir*; Nogh. *sinğir*; Khak. *sir*; Oyr. *sinğir*; Tv. *sir*; Chuv. *šɛnɛr*; Yak. *iŋir*; Dolg. *iŋir*.” (EDAL: 1254). ~ *Kunğ*: “*Kas, adale. Kunğ et: Kaslı et*” (DLT III: 358). PTurk. “**Koŋ 1 thick part of the thigh; muscles 2 behind, buttocks*: Karakh. *qoŋ* (MK) 1; Uygh. *qoŋ 2*; Kirgh. *qoŋ 1, 2*; Kaz. *qoŋ 1, 2*; KKalp. *qoŋ 1*; SUygh. *qoŋir, qoŋqir 2*; Tv. *qoŋ* ‘animal body’; Yak. *kuŋ*.” (EDAL: 743).

I.17. *Kıl*: “*İnsanın kulları*.” (DLT I: 337; EDPT: 614; EUTS: 115; KBS-I: 506). Sirt: “*Kıl, kalın kıl*” (DLT I: 342; EDPT: 846). PTurk. “**Kıl(k) hair*: OTurk. *qıl* (OUygh.); Karakh. *qıl* (MK, KB); Tur. *kıl*; Gag. *qıl*; Az. *Gıl*; Turkm. *Gıl*; Khal. *qıl*; MTurk. *qıl* (IM); Uzb. *qıl*; Uygh. *qıl*; Krm. *qıl*; Tat. *qıl*; Bashk. *qıl*; Kirgh. *qıl*; Kaz. *qıl*; KBalk. *qıl*; KKalp. *qıl*; Kum. *qıl*; Nogh. *qıl*; SUygh. *qıl*; Khak. *xıl*; Shr. *qıl* (R.); Oyr. *qıl*; Tv. *xıl*; Tof. *xıl*; Chuv. *xələx*; Yak. *kıl*; Dolg. *kıl* ‘sealine.’” (EDAL: 789). PTurk. “**sirt thick hair, bristle*: Karakh. *sirt* (MK); Tat. *sirt* (dial.); Bashk. *širt* (< Chuv.?) ; Chuv. *šɛrt*.” (EDAL: 1260).

İnsanın Fizikî Özelliğini İfade Eden Sözcükler:

a- *Ala*: “*Ala tenli kişi*.” (DLT I: 81; EDPT: 126) ≅ *Ala*: “*Teninde alalık bulunan kişi*.” (DLT I: 91). *Sertkaya Türkçede ‘ala’ sözcüğünün Moğolcadan alıntılama olduğu görüşündedir* (Sertkaya 2009: 23). PMong. “*ala-g variegated: MMong. *alax-* (HY 13), *alax* (SH), *alā* (IM 432), *ala* (MA 97, 99); WMong. *alax* (L 26); Kh. *alag*; Bur. *alag*; Kalm. *aləg*; Ord. *alag*; Mog. *alō*; Dag. *alag* (Toð. *Dağ*. 119), *alahe* (MD 112); Bao. *aləG*; S.-Yugh. *alag*; Mongr. *alaG* (SM 3). ◇ KW 6. Mong. > Man. *alxa* etc. (TMC 1, 27; Doerfer MT 75; Rozycki 15)” PTurk. “*ala variegated: OTurk. *ala* (OUygh.); Karakh. *ala* (MK); Tur. *ala*; Gag. *Ala-şa*; Az. *ala*; Turkm. *āla*; Sal. *ala*; Khal. *hala-bula*; MTurk. *ala*; Uzb. *ala*; Uygh. *ala*; Krm. *ala*; Tat. *ala*; Bashk. *ala*; Kirgh. *ala*; Kaz. *ala*; KBalk. *ala*; KKalp. *ala*; Kum. *ala*; Nogh. *ala*; SUygh. *ala*; Khak. *ala*; Shr. *ala*; Oyr. *ala*; Tv. *ala*; Chuv. *ola*; Yak. *ala*.” (EDAL: 291). *Etrek*: “*Rengi sarı adam. Oğuzca*.” (DLT I: 101). *Eserde hapax legomenon bir veridir* (EDPT: 65).

b. *Adrı butlug*: “*Bacakları açık kimse*.” (DLT I: 126).

Böŋg kişi: “*İri yarı, yoğun kişi. Bunun aslı ‘şebenğ’dir*.” (DLT III: 354). *Şebing*: “*Küçük demir çomak, demir baston. Çiğilce*.” (DLT III: 369).

Büktel: “*Büktel er: Orta boylu kimse*.” (DLT I: 481; EDPT: 325). PTurk. “*bük-tel-mature: Karakh. *büktel*.” (EDAL: 940).

Çöküt: “*Köküt kişi: Kısa boylu, cüce kişi*.” (DLT I: 356; EDPT: 414).

Çökütlük: “*Vücutça kısalık*.” (DLT I: 506; EDPT: 414).

Etlig: “*Etlî, şişman kişi*.” (DLT I: 101; EDPT: 55).

Erñeyü: “Çok kısa boylu, boyu iki arşın olan adam.” (DLT I: 136).

Karınluğ: “Bedük karınluğ er: Büyük karınlı adam.” (DLT I: 499) $\cong$ *Karna:gu er:* “Koca karınlı adam.” (DLT I: 491; EDPT: 637) $\cong$ *Karnak er:* “Koca karınlı adam.” (DLT I: 473). *Karna:k:* (EDPT: 661). *Karna:ğu:* (EDPT: 662). *Eserde hapax legomenon* durumunda olan sözcüklerdir.

Kazı: “Etlilik dolayısıyla insanın karnındaki girinti ve çıkıntılar.” (DLT III: 223; EDPT: 681).

Keyik: “Keyik kişi: Maymun yapılı kişi.” (DLT III: 168; EDPT: 755).

Oldrum: “Kötürüm, yatalak, oturum.” (DLT III: 412). *Eserde hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 132).

Taguzmak er: “Etime dolgun, bodur kişi.” (DLT I: 504). *Eserde hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 474).

Tapı: “Orta; ne uzun, ne kısa. Bodhu tapı er: Boyu orta adam.” (DLT III: 216). “Satisfaction and the like.” (EDPT: 436).

Taylanğ: “Taylanğ er: İnce, kibar, güzel, boylu boslu, rengi parlak, elbisesi temiz adam.” (DLT III: 386). *Hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 569).

Uzun bodhluğ kişi: “Uzun boylu adam.” (DLT III: 121; EDPT: 297).

Yumuz er: “Etlı, tıknaz adam.” (DLT III: 10). *Eserde hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 940).

Yunçğ er: “Zayıf, cılız, arık, hali fena adam.” (DLT III: 41; EDPT: 945).

II- Divanü Lûgati't-Türk'te Baş ve Baştaki Organlarla İlgili Sözcükler

II.1. *Baş:* “Baş/ head” (DLT III: 151; EDPT: 375; EUTS: 23; TDES-I: 41; KBS-I: 118). *PTürk.* “*balč head (голова): *OTürk.* baş (Orkh., OÜygh.); *Karakh.* baş (MK, KB); *Tur.* baş; *Gag.* baş; *Az.* baş; *Turkm.* baş; *Sal.* baş; *Khal.* baş; *MTürk.* baş (Abush., MA); *Uzb.* baş; *Uygh.* baş; *Krm.* baş; *Tat.* baş; *Bashk.* baş; *Kirgh.* baş; *Kaz.* baş; *KBalk.* baş; *KKalp.* baş; *Kum.* baş; *Nogh.* baş; *SUygh.* baş; *Khak.* baş; *Shr.* baş; *Oyr.* baş; *Tv.* baş; *Tof.* baş; *Chuv.* baş; *Yak.* baş; *battaq* ‘hair of head’; *Dolg.* baş; *battak* ‘head of reindeer; reindeer skin.’ (EDAL: 910). Görüldüğü üzere ‘baş’ sözcüğü fonetik değişimlerle Türkçenin bütün varyasyonlarında kullanılmaktadır (Doğan 2005: 146).

Türkçede 'baş, kafa, ser' sözcükleri çok zaman birbiri yerine kullanıldığı gibi (Uçar 2011-b: 186-203) 'baş' sözcüğü 'lider, önder, büyük, başlangıç' kavramlarını da ifade etmektedir. Hatta DLT'deki, ulusun büyüğüne 'ulusun başı' anlamında 'budun başkanı' denildiği gibi, denizlerin elli ritildan yüz ritla kadar olan büyük balıklarına dahi 'başgan' denildiği kaydedilmiştir (DLT I: 438; EDPT: 379). Başyan: "a large fish weighing between 100 and 50 rafls' (MK), used as a simile for the head-man of a tribe - although the word may, of course, be derived from baş 'head' (as suggested in EDT) - and thus unrelated to the present root." (EDAL: 922).

II.2. Tüpü: "İnsanın tepesi." (DLT III: 216). Söbü: "Başı uzun ve sivri olan nesne. Bir adamın başı yuvarlak olmazsa 'söbü baş' denir, 'söbü kafa' demektir." (DLT III: 217). Tepe: "Bir şeyin en üstteki bölümü." (EDPT: 436; TDES-II: 402; KBS-II: 880). PTürk. "*tepö (-ü) hill, top; top of head: OTürk. töpü; Karakh. tepe (Tefs.), töpü (KB); Tur. tepe, dial. depe; Gag. tepe; Az. tãpã; Turkm. depe; MTürk. tepe, töpe (MA, Pav. C.); Uzb. tepa; Uygh. töpã; Krm. tebe; Tat. tübe; Bashk. tübe; Kirgh. töbö; Kaz. töbe; KBalk. töbe; KKalp. töbe; Kum. töbe; Nogh. töbö; Oyr. töbö; Tv. T'ej; Chuv. tübë, töbe (NW); Yak. töbö; Dolg. töbö." (EDAL: 1419).

II.3. Ümgük: "Ömük, imik, çocukların tepesinde bulunan yumuşak yer." (DLT I: 110) ≡ Ümük: (KBS-II: 991) ≡ İmik: (KBS-I: 433). PTürk. "*jem-kek 1 sinciput 2 fontanelle (1 темя 2 родничок): Karakh. ümgük 2 (MK); Tur. imik 1; Gag. imik 'brain'; Az. ämgäk 2; MTürk. (MKypch.) jimük (AH) 1; Tat. jümök (Bar.) 1; Kirgh. emgek 2; Kaz. eñbek 2; KKalp. eñbek 2; Khak. emek (dial.) 1; Shr. nãbãk (R) 1; Oyr. emgek (R - Tel.), jömök (R - Oyr.) 2, (Tuba) nömek 1; Tv. çövek 1; Chuv. šamga 'forehead.' (EDAL: 978).

II.4. Minği: "Beyin" (DLT II: 299). PTürk. "*bejñi: brain: OTürk. meji, meji (OUygh.); Karakh. meji (MK, KB); Tur. bejin; Az. bejin; Turkm. bejni, mejni; Khal. mein; MTürk. miji (MA), mejn (Sangl.); Uzb. mija; Uygh. miñã; Krm. miji; Tat. mi; Bashk. meje; Kirgh. mē; Kaz. mij; KBalk. mije; KKalp. mij; Kum. miji; Nogh. mij; Khak. mī; Shr. mī-s; Oyr. mē; Tv. mē; Tof. mã; Chuv. mimə; Yak. mejī; Dolg. meñi 'head.' (EDAL: 895) ≡ Miñi: "Beyin" (EUTS: 88) ≡ Beyin: "Beyin" (TDES-I: 49; KBS-I: 136). *Bēñi: "Brain" Clauson eski ve yeni diyalektlerdeki kullanılışlarını göz önüne alarak 'beyin' kelimesinin *bēñi biçiminden geldiğini söylemiştir (EDPT: 348).

II.5. Saç: "Saç" (DLT I: 321; EDPT: 794; TDES-II: 348; KBS-II: 709). PTürk. "*s(i)aç 1 hair (of head) 2 hair 3 hair (on back of head) 4 root: OTürk. saç 1 (Orkh., OUygh.); Karakh. saç 1 (MK, KB); Tur. saç 1; Gag. saç 1; Az. saç 1; Turkm. saç 1; Sal. saç 1; saçix 3; Khal. sa:ç 1; MTürk. saž, saç 1 (Pav. C., Sangl.); Uzb. sãç 1; Uygh. çãç 1; Krm. saç 1; Tat. çãç 1; Bashk. sãs 1; Kirgh. çãç 1; Kaz. šãš 1; KBalk. çãç 1; KKalp. šãš 1; Kum. çãç 1; Nogh. šãš 1; Khak. sas 1; Shr. šãš 1; Oyr. çãç 1; Tv. çã's 1; Tof. çã's 1; Chuv. ššü 2; Yak. as 3; Dolg. as." (EDAL: 1335).

Saçlığ er: "Saçlı adam." (DLT I: 464). Taz: "Kel, saçsız." (DLT III: 148; EDPT: 570). Ancak, bu noktada DLT'de geçen 'taz' sözcüklerinden bazılarının 'kötü, fena, namussuz' anlamlarında bulunduğunu nazara almak gerekmektedir (Aydemir 2013-a: 112; 2013-b: 223-231). PMong. "*tar- 1 bald 2 scab (on head) (1 лысыў 2 нарва): MMong. tarasun 'bald, naked' (HY 48), țərya 1 (IM); WMong. tar 1, tarayai 2; Kh. tar 'having sparse hair' (BAMPC); Kalm. tar 1; Mongr. tarGə 'chauve, rasé (tête), nu (terre)" ≅ PTurk. "*dař (~-ā-) bald: OTurk. taz (OUygh.); Karakh. taz (MK); Tur. daz; Az. daz; Sal. taz (CCЯ); MTurk. taz (Sangl.); Uzb. tız; Uygh. taz; Krm. taz; Tat. taz; Bashk. tađ; Kirgh. taz; Kaz. taz; KKalp. taz; Nogh. taz; Khak. tas; Shr. tas; Oyr. tas; Tv. tas; Tof. tas." (EDAL: 1423). Ajmuk: "Ak şap. Kel olan kimselerin dazlığı buna benzetilerek 'ajmuk taz' denir." (DLT I: 99; EDPT: 27). Aybanğ: "Aybanğ er: Kel adam. Çiğilce." (DLT I: 116) ≅ Aybanğ: "Bald" (EDPT: 268).

Kırbas: "Kırbas er: Başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse." (DLT I: 459).

Sokar: "Başı yanak gibi saçsız olan her adam." (DLT I: 411) ≅ Suka:r. Eserde hapax legomenon bir veridir (EDPT: 815).

Tokluk: "İnsanın başının saçsız olması." (DLT I: 469). Eserde hapax legomenon bir veridir (EDPT: 469).

Arsal: "Arsal saç: Kızıla çalan saç." (DLT I: 105; EDPT: 238).

Bogurda: "Bogurda saç: Kıvrık saç." (DLT I: 488; EDPT: 319).

Suulanğ saç: "Kıvrık olmayan saç." (DLT III: 386) ≅ Suvla:η. Eserde hapax legomenon bir veridir (EDPT: 788).

II.6. Art: "Boyun" (DLT I: 42; EDPT: 200). PTurk. "*ār-t 1 back 2 mountain pass: OTurk. art 1, 2 (Orkh., Ouygh.); Karakh. art 1, 2 (MK, KB); Tur. art (-di) 1; Gag. ārd 1; Az. ard 1; Turkm. ārt 1; Sal. arđi 1; Khal. hārt 1; MTurk. art 1 (Pav.C), 2 (Бор. Баđ.); Uzb. ʔrt 1; Uygh. art 1; Krm. Art 1; Tat. art 1; Bashk. Art 1; Kirgh. art 1, 2; Kaz. Art 1; Kkalk. Art 1; Kkalp. art 1; Kum. Art 1; Nogh. art 1; Suygh. Ard; art 1; Shr. artış 'shoal'; Oyr. art 1; Tv. a'rt 1; Tof. a'rt 1; Yak. ārtıķ." (EDAL: 1157).

II.7. Boyın: "Boyun, insanın boynu." (DLT III: 169) ≅ Boyun: "Boyun" DLT III: 248, 325; EDPT: 386; EUTS: 32; TDES-I: 59; KBS-I: 164). PTurk. "*böjn neck: OTurk. bojin (OUygh.); Karakh. bojun, bojin (MK), bojun (KB); Tur. bojun; Gag. bojnu; Az. bojun; Turkm. bojun; Sal. bojni; Khal. būun; MTurk. bojn, bojun (Sangl., MA); Uzb. būjin; Uygh. bojun; Krm. bojun; Tat. mujin; Bashk. mujin; Kirgh. mojun; Kaz. mojin; Kkalk. bojun; Kkalp. mojin; Kum. bojun; Nogh. mojin; SUygh. mojin; Khak. mojin; Shr. mojun; Oyr. mojun; Tv. mojun; Tof. möën (mojun); Chuv. мъj; Yak. möj; Dolg. muoj." (EDAL: 939). PTurk. "*eñse back of the neck (задняя часть шеи): Tur. ense; Gag. jensä; Turkm. jeñse; MTurk. eñse, ηäsä (Ettuhf.); Uzb. ensä; Krm. eñse, ense; Kirgh. eñse; Kaz. eñse; Kkalp. eñse; Kum. eñse; Nogh. eñse; Oyr. eñze; Chuv. ənze, jenze." (EDAL: 511). Eñse ≅ ense: "Boynun arka tarafı." (TDES-I: 136; KBS-I: 335).

II.8. Ömge:n: “Şah damarının iki tarafında bulunan damar.” (DLT I: 120; EDPT: 159). PTürk. “*ömgen upper part of breast (верхняя часть груди): Karakh. ömgen (MK); Kirgh. ömgök; Khak. ηömen.” (EDAL: 505).

II.9. Ağız: “Ağız” (DLT I: 55; EDPT: 98; TDES-I: 4; KBS-I: 55; EUTS: 4). PTürk. “*Ağır 1 mouth 2 lip, lips 3 mouth of a river, of a cleft: OTürk. ağız (Orkh.) 3, ağız, ağız (OUygh.) 1, 3; Karakh. ağız 1, 3; Tur. ağız 1, 3; Gag. ās 1, 3; Az. ağız 1, 3; Turkm. ağız 1, 3; Sal. ağız 1; Khal. ağız 1, 3; MTürk. ağız 1; Uzb. ağız 1, 3; Uygh. eğız 1, 3; Krm. ağız 1, 3; Tat. awız 1, 3; Bashk. awığ 1, 3; Kirgh. ooz 1, 3; Kaz. awız 1, 3; KBalk. awuğ 1, 3; KKalp. awız 1, 3; Kum. awuz 1, 3; Nogh. awız 1, 3; SUygh. ağız 1; Khak. ās, axşı (3 P.) 1, 3; Shr. aqsı 1, 3; Oyr. ōs 1, 3; Tv. ās, aqsı (3 P.) 1, 3; Tof. ās, aqsı (3 P.) 1, 3; Chuv. вѡрѡ, урѡ-лѡ 3; Yak. uos 2; Dolg. uos.” (EDAL: 274). Kamçıgu: “Ağızda, parmaklarda, şiddetli ağrı ile, sıcaklıkta çıkan bir sivilce.” (DLT I: 491; EDPT: 626).

II.10. Kasıg: “Ağzın içi, sağ ve sol yanları.” (DLT I: 375; EDPT: 666; KBS-I: 472). Kasıg: “avurt’ demektir.” (DLT III: 345).

II.11. Enğek: “Ağzın iki yanındaki azuların bittiği yer.” (DLT I: 135). Eserde hapax legomenon bir veridir. Bazı Türkçe metinlerde enğek ~ eñek sözcüğü, ‘çene/ chin, chop, jaw’ anlamındadır (EDPT: 183).

II.12. Yanğak: “Ağzın iki yanında olup dişlerin oturmuş bulunduğu kemik.” (DLT III: 376) ≡ *ya:nga:k (EDPT: 948).

II.13. Yaña:k, crasis of *ya:nğa:k “Cheek”. Clauson’un belirttiği gibi, kelime yan kökünden -gak ekiyle yan-gak > yañak biçiminde türemiştir (EDPT: 948). PTürk. “*jañgak 1 cheek 2 jaw: Karakh. jañaq (MK) 2; Tur. janak 1; Gag. janaq 1; Az. janaG 1; Turkm. jañaq 1; Sal. jañax (CCЯ) 2; MTürk. jañaq (Abush., Sangl.) 1, 2; Uzb. jənaq 2, (Kypch. dial.) žay 1, 2; Uygh. jañaq 2; Krm. janax, jajax, jajaq 1, 2; Tat. jañaq 1; Bashk. jañaq 1, 2; Kirgh. žāq 2; Kaz. žaq 1, 2; KBalk. žijaq 1, 2; KKalp. žaq 1, 2; Kum. jajaq 1, 2; SUygh. jañaq, jijaq 1; Khak. nāx 1; Shr. nāq 1; Oyr. đāk 1, 2; Tv. čak 1, 2; Yak. sijañax 1, 2; Dolg. hiñāk.” (EDAL: 1517).

Anğ: “Yanak” (DLT I: 40; EDPT: 165). Anğ bu manada eserde hapax legomenon bir veridir. Yanağ sözcüğü aynı anlamdaki an > yañ sözcüğünden küçültme eki -ak ile türemiş olmalıdır.

II.14. Kırtış: “İnsanın yüzünün rengi.” (DLT I: 460; EDPT: 649) ≡ Kırtış: “Yüzdeki kırışıklıklar.” (KBS-I: 515). PTürk. “*Kirtıl 1 surface 2 bark, upper layer: OTürk. qirtış 1 (OUygh.); Karakh. qirtış 1 (MK); Tur. kırtış (dial.) 2; MTürk. qirtış (Houts.) 2; Tat. qirtış 2; Bashk. qirtış 2; Kirgh. qirtış 2; Kaz. qirtış 2; KKalp. qirtış 2; Kum. qirtış 2; Nogh. qirtış 2; Oyr. qirtış 1; Tv. qirtış.” (EDAL: 827).

II.15. Menğiz: “Beniz. İnsanın rengi. Buradan alınarak ‘kızıl menğizliğ’ denir, ‘kızıl benizli’ demektir. Bu çok kere yanağın kırmızılığına söylenir.” (DLT III: 363). Menğiz ~ meniz > beniz (EDPT: 352; KBS-I: 132). PTürk. “*bEnir 1 face 2 be similar 3 open forestless place on a mountain slope: OTürk. beñiz (Orkh.), meñiz (OUygh.) 1; Karakh. meñiz 1 (MK, KB); Tur. beniz 1, benze- 2; Gag. beniz 1, benze- 2; Az. bāniz 1, bānzā- 2; Turkm. meñiz 1,

meñze- 2; MTurk. beñiz, meñiz 1 (Sangl.); Uzb. māñiz 'cheek'; Krm. beñz 1, beñze- 2; Kaz. meñze- 'to consider useful'; KKalp. megze- 2; Khak. mīs 1 (Бепб. - Abak.); Oyr. mēs 3; Tv. mēs 3; Tof. mīs." (EDAL: 913). *Beñiz* sözcüğü Türkçeden Çinceye de geçmiş olan bir sözcüktür (İnayet 1998: 776-777).

II.16. Yüz: "Yüz, çehre" (DLT III: 143; EDPT: 983; EUTS: 200; KBS-II: 1196). *Bit:* "Yüz" (EUTS: 30). *Önglük:* "Yüz, çehre" (EUTS: 101). *PTurk.* "*jān side: OTurk. *jan* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jan* (MK); Tur. *jan*; Gag. *jan*; Az. *jan*; Turkm. *jān*; Sal. *jan*; Khal. *jān*; MTurk. *jan* (Bor.Bad, Abush.); Uygh. *jan*; Krm. *jan*; Tat. *jan*; Bashk. *jan*; Kirgh. *žan*; Kaz. *žan*; KBalk. *žan, žan, zan*; KKalp. *žan*; Kum. *jan*; Nogh. *jan*; SUygh. *jan*; Khak. *nan, čan*; Shr. *čan*; Oyr. *jan, đan*; Tv. *čan*; Chuv. *šom.*" (EDAL: 477). *Ya:n:* "Side" (EDPT: 940). *PTurk.* "*jūr face: OTurk. *jüz* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jüz* (MK); Tur. *jüz*; Gag. *jüz, üz*; Az. *üz*; Turkm. *jüz*; Sal. *jüz, jüz*; Khal. *jüz*; MTurk. *jüz* (MA, AH, Ettuhf.); Uygh. *jüz*; Krm. *jüz*, *juž, jüz, iz*; Tat. *jöz*; Bashk. *jöd*; Kirgh. *žüz*; Kaz. *žüz*; KKalp. *žüz*; Kum. *jüz*; Nogh. *jüz*; SUygh. *jüz*; Khak. *čūs*; Oyr. *jūs, đūs*; Chuv. *šɔvar* 'mouth'; Yak. *sūs* 'forehead'; Dolg. *hūs* 'forehead.'" (EDAL: 975).

İnsan Yüzündeki Kusurlarla İlgili Sözcükler:

Kamğı yüzlüğ: "Çarpık yüzlü." (DLT I: 426; EDPT: 627).

Köğ: "Kadınların yüzüne düşen çillik." (DLT III: 132).

Menğ: "Ben, yüzde bulunan ben." (DLT III: 359; EDPT: 346; EUTS: 87; TDES-I: 47; KBS-I: 131). *Benek:* "Tane, habbe. Arguca." (DLT I: 386; EDPT: 350). *PTurk.* "*beñ mole on the face: OTurk. *meñ* (OUygh.); Karakh. *meñ* (MK); Tur. *ben, benek*; Gag. *ben, benek*; Az. *bānāk*; Turkm. *meñ, menek*; Sal. *meñ*; MTurk. *meñ* (Sangl.); Tat. *biñ*; Bashk. *miñ*; Kirgh. *meñ*; Kaz. *meñ*; KKalp. *meñ*; Kum. *miñ*; Nogh. *meñ*; Khak. *miñ*; Oyr. *meñ*; Tv. *meñ*; Chuv. *miñ* (may be < Tat.); Yak. *meñ*; Dolg. *meñ*" *PKor.* *məñ scar, bruise: Mod. *məñ.*" (EDAL: 914). "Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek füllerin ortasında bulunan 'ğ' harfini atarlar." (DLT III: 304). Sertkaya ise Türkçede 'men ≡ beñ' sözcüğünün Moğolcadan alıntılama olduğu görüşündedir (Sertkaya 2009: 26). İnayet'e göre ise *beñ* sözcüğü Türkçeden Çinceye de geçmiş olan bir sözcüktür. Muhtelif Türk boylarının yaşadığı çok geniş coğrafi alanda eskiden beri çeşitli telâffuz şekilleriyle kullanılmıştır (İnayet 1998: 776).

Sengül: "İnsanın yüzünde çıkan sivilce, ergensellik." (DLT I: 483) ±? *Sigil:* "Siyil" (DLT I: 394) ±? *Sigil/ söğöl* (?*sigöl): Okunuşu şüphelidir. "Wart' or similar swelling including 'nipple' and 'piles'. The vocalization is chaotic and perhaps best explained by assuming an original *sigöl." (EDPT: 820). *PMong.* "*söyel wart (бородавка): WMong. *sögel*; Kalm. *söl*; Ord. *söl* 'ugly, unpleasant' (?) *PTurk.* "*s[e]göl (/ *sögil) wart (бородавка): OTurk. *sögöl* (OUygh.); Karakh. *sigil* (MK); Tur. *sigil*; Az. *zijil*; Turkm. *siññil*; Khal. *sijil*; MTurk. *sigil, sükül, süjäl* (Pav. C.); Uzb. *sugäl*; Uygh. *sögäl*; Krm. *süvel*; Tat. *söjäl*; Bashk. *hüjäl*; Kirgh. *söl*; Kaz. *süjel*; KKalp. *süjel*; Kum. *süjel*; Nogh. *šüjel*; Khak. *söl*; Oyr. *söl*; Tv. *söl*; Tof. *söl*; Chuv. *šɔktɔw, šəgəw.*" (EDAL: 1273).

II.17. Sakak: "Çene" (DLT II: 286; EDPT: 807; TDES-II: 305; KBS-II: 716-717). *PTurk.* "*sakak 1 place between the neck and the chin 2 gills 3 beard, barb (of axe): Karakh. *saqaq* (MK) 1; Tur. *sakak* 1; Turkm. *saqaq* 1; MTurk. *saqaq* 1 (Abush., Bor. Бад., Pav. C.); Uzb. *saqaq* 1 (dial.); Tat. *saqaq* 3; Bashk. *haqaq* 3; Kirgh. *saqaq* 1; Kaz. *saqaq* 1; KBalk. *saqaq* 2; KKalp. *saqaq* 1, 2; Oyr. *saqanaq* 3; Chuv. *suxa, saxa* (Anatri), *polb soyalb*" There is some confusion between this root and *sañak (v. sub *senə). *Turk.* > *WMong.* *saqax*, Kalm. *saqəg* (KW 308). PT *sakkal 'beard' (full list of reflexes see in ЭСЯ

7) is a probable derivative (> MMong. (SH) *saqal*, WMong. *saqal*, Kalm. *saxəl*, KW 308; > Hung. *szakál*, see Gombocz 1912; Mong. > Evk. *sakal* etc., see Doerfer MT 100.)” (EDAL: 1326). Müellifler Türkçede ‘*sakal*’ sözünün ‘*çene*’ anlamındaki bu ‘*sakak*’ sözcüğü ile ilgili olduğunu yönünde hemfikirdir (Aydemir 2012-b: 331). Sertkaya ise Türkçede ‘*saḡak*’ ve ‘*saḡal*’ sözcüklerinin Moğolcadan alıntılama olduğu görüşündedir (Sertkaya 2009: 26).

II.18. *Tiş*: “Diş” (DLT III: 125; *diş*: TDES-I: 115; EUTS: 157; KBS-I: 289). *Tr.ş*: “tooth” (EDPT: 557). *PTurk.* “*dīl tooth: OTurk. *tīš* (OUygh.); Karakh. *tīš* (MK), *tīš* (KB); Tur. *dīš*; Gag. *dīš*; Az. *dīš*; Turkm. *dīš*; Sal. *ciš*; Khal. *tīš*; MTurk. *tīš* (MA, Abush., Sangl.); Uzb. *tīš*; Uygh. *tīš*, *čīš*; Krm. *tīš*; Tat. *teš*; Bashk. *teš*; Kirgh. *tīš*; Kaz. *tis*; KBalk. *tīš*; KKalp. *tis*; Kum. *tīš*; Nogh. *tis*; SUygh. *dīs*; Khak. *təs*; Shr. *tīš*; Oyr. *dīš*; Tv. *dīš*; Tof. *dīš*; Yak. *tis*; Dolg. *tīs*.” (EDAL: 1375). *Aziğ*: “A large tooth or tusk’ of a human being or animal, originally ‘canine tooth’ later usually molar.” (EDPT: 283) ≡ *Aziğ*: “Azı dişi” (DLT I: 64; EUTS: 19; TDES-I: 30; KBS-I: 97). *PTurk.* “*arig fang: OTurk. *aziğ* (OUygh.); Karakh. *aziğ* (MK); Tur. *azi*; Az. *azi*; Turkm. *azi*; MTurk. *azu* (Sangl.); Uzb. *ziq*; Tat. *azaw*; Bashk. *aḡaw*; Kirgh. *azū*; Kaz. *azuw*; KBalk. *azaw*; KKalp. *azuw*; Kum. *azuw*; SUygh. *aziğ*; Khak. *aziğ*; Shr. *azij*; Oyr. *azu*, *azū*; Tv. *aziğ*; Chuv. *ora > Mari *ora-puj* ‘id.’; Yak. *ahī*, dial. *ihī*.” (EDAL: 316). *Tiş*/ *diş* sözcüğü bütün tarihi ve çağdaş lehçelerde yerine yabancı bir kelime alınmadan kullanılmaktadır (Doğan 2005: 147).

Munğ tag: “Kişi kendisine geldiğinde, on altı on yedi yaşına girdiğinde çıkan diş. *Munğ tag öndi*: Ergenlik dişi çıktı.” (DLT III: 359). *Sıgzağ*: “*Tiş sıgzağ*: Dişlerin arasındaki açıklık.” (DLT I: 464; EDPT: 818) ≡ *Sıdhūğ*: “Diş etleri arasındaki açıklık.” (DLT I: 374). *Yigi tiş*: “Sık diş.” (DLT III: 216; EDPT: 911).

II.19. *Til*: “Dil” (DLT I: 336; III: 133; EDPT: 489; EUTS: 156; TDES-I: 112; KBS-I: 283). *PTurk.* “*dīl/ *dīl tongue; language: OTurk. *tīl* (Orkh., OUygh.); Karakh. *tīl* (MK, KB); Tur. *dīl*; Gag. *dīl*; Az. *dil*; Turkm. *dil*; Sal. *cil*; Khal. *tīl*; MTurk. *tīl* (Abush., Sangl.); Uzb. *tīl*; Uygh. *tīl*; Krm. *tīl*, *tīl*; Tat. *tel*; Bashk. *tel*; Kirgh. *tīl*; Kaz. *tīl*; KBalk. *tīl*; KKalp. *tīl*; Kum. *tīl*; Nogh. *tīl*; SUygh. *dīl*; Khak. *tīl*; Shr. *tīl*; Oyr. *tīl*; Tv. *dīl*; Tof. *dīl*, *tīl*; Chuv. *čəlye*; *čələx* ‘пищак в гармошке’; Yak. *tīl*; Dolg. *tīl*.” (EDAL: 1371). *Kefgek*: “Peltek, kekeme.” (DLT II: 289) ≡ *Kevege:k*: Eserde *hapax legomenon* bir sözcüktür (EDPT: 689).

II.20. *Tamgak*: “Damak” (DLT I: 469; EUTS: 145; TDES-I: 104; KBS-I: 264). *Tamğa:k*: “Palate” (EDPT: 505; EDAL: 1401). *Kanğrak*: “Damak” (DLT III: 383). *PTurk.* “*K(i)arj-(ir)- 1 nose 2 to snuffle 3 beak, snout 4 parched nose (*phras.*) 5 nose bridge: Karakh. *qaḡraq* ‘palate’ (MK - ДТС); Turkm. *qaḡşıravıq* ‘nasal cavity’, *Goḡursa-* ‘to reek’; Bashk. *qaḡşırıq* (dial.) ‘hard palate’; Kirgh. *qaḡşırıq* 4, *qaḡursu-* ‘to reek’; SUygh. *qaḡrıq*, *qārq* 1; Oyr. *qaḡrıq* (Tel.) (R II, 82); *qaḡır* 5 (R II 521), Tel. (Берб.); Tv. *xāj* 3, *xāš* ‘nasal’, *qaḡzan* ‘crook-nosed’; Tof. *xāj* 1, 3; Yak. *xaḡınaj-* 2; *xoḡurū*, *xaḡırı*.” (EDAL: 806).

II.21. *Bogaz* ≡ boğuz: “Boğaz” (DLT I: 364; EDPT: 322; EUTS: 31; TDES-I: 56; KBS-I: 156). *Öngüç*: “Boğaz, gırtlak” (EUTS: 101). *PTurk.* “*boguş, *bokur-dak 1 throat 2 Adam’s apple: OTurk. *boğuz* 1 (OUygh.), *boğzi* (Orkh., OUygh.); Karakh. *boğoz* (MK, KB) 1; Tur. *boğaz* 1, *boğurdak*, *boğurtlak* (dial.) 2; Gag. *buwaz*, Az. *boğaz* 1; Turkm. *boğaz* 1, *boğurdaq* 1; Sal. *poğtağ*, *poğtağ* 1; Khal. *boğaz*, *boğuz*, *boğiz* 1; MTurk. *boğuz* (Abush., Бор. Бад.) 1, *boğurdaq*, *boğardaq* (Sangl.) 2; Uzb. *buğiz* 1; Uygh. *boğuz* 1; Krm. *boğoz*, *boğaz* 1; Tat. *buğaz* 1 (k), *puğirtaq* (dial.), *pūrtaq* (dial.) 2; Bashk. *boğad* 1, *boğardaq* ‘trachea’; Kirgh. *boğos* ‘place where two rivers meet’ (South.); Kaz. *buğaz*, *buğiz* ‘shaft-bed in a shovel’ (dial.); KBalk. *boğqur* 2, *boğurdaq* 2; KKalp. *buwaz- aq* ‘glass for a kerosene lamp’; Kum. *boğaz* ‘channel, strait’; Nogh. *boğaz* ‘double chin; channel, strait’, *boğirdaq* 1; Tv. *boos*

(*bosqu*); Tof. *Boos* (*boqsu*); Chuv. *pîr* 1; Yak. *buosax* 1. The derivative **bokur-dak* consistently displays reflexes of voiceless **-k-*; it is present also in some reflexes of **bogur* (Kirgh. *boγos*, Kaz. *buγaz*, Nogh. *boγaz*, Bashk. *boγaδ*, Kum. *boγaz*) - all probably under the influence of **bokak* 'crop, craw' (v. sub **pük'a*) (EDAL: 371). "Türkler '*boğaz*'a '*tamgak*', öbürleri '*tamak*' derler." (DLT I: 33).

Bukuk: "Boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan bir takım et bezleri." (DLT II: 285; EUTS: 31; KBS-I: 179): *Bokuk* ?≡ *bokok*: Okunuşu şüphelidir (EDPT: 313-314). Anlam ilgisi bakımından, *boğaz/ boguz* kelimeleriyle birlikte ortak *bag-* kökünden *-uk* ekiyle türetildiği anlaşılmaktadır (Başdaş 2006: 48). DLT'de geçen ve hakkında müstakil bir çalışma yapılmış olan '*bukuk*' rahatsızlığı (Çağatay 1972: 53-55) ile ilgili olarak eserde bir efsane yer almıştır (Köksel 2009: 267).

II.22. *Ērin*: "Dudak/ lip" (DLT I: 77; EDPT: 232; EUTS: 49, 64). *PTurk.* "**Erin* lip: OTurk. *erin* (OUygh.); Karakh. *erin* (MK); Tur. *erin* (dial.); Turkm. *erin*; Khal. *ārin*; MTurk. *iren* (Abush., Pav. C.); Uzb. *irin*; Krm. *erin*; Tat. *irîn*; Bashk. *irîn*; Kirgh. *erin*; Kaz. *erîn*; KBalk. *erin*; KKalp. *erin*; Kum. *erin*; Nogh. *erin*; Khak. *irîn*; Oyr. *erin*; Tv. *erin*; Tof. *erin* 'chin.'" (EDAL: 602). *PTurk.* "**dötak* lip (ryба): Tur. *dudak*; Gag. *dudaq*; Az. *dodaG*; Turkm. *dōdaq*; Sal. *totax, totix*; Chuv. *toda, tuda*." (EDAL: 404).

II.23. *Köz*: "Göz" (DLT II: 157; EDPT: 756; EUTS: 80; KBS-I: 389). *PTurk.* "**gōr* (= *gōr-s*)/ **gōr-* 1 eye (**gōr*) 2 to see, look (**gōr-*): OTurk. *köz* 1, *kōr-* 2 (Orkh., Yen., OUygh.); Karakh. *köz* 1, *kōr-* 2 (MK, KB); Tur. *göz* 1, *gōr-* 2; Gag. *göz* 1, *gōr-* 2; Az. *göz* 1, *gōr-* 2; Turkm. *göz* 1, *gōr-* 2; Sal. *gō(:)z* 1, *gōr-* 2; Khal. *kēr-* 2; MTurk. *göz* (Sangl., Pav. C.), *köz* (Vamb.) 1, *kōr-* (MA, Abush., Sangl.) 2; Uzb. *kūz* 1, *kūr-* 2; Uygh. *köz* 1, *kōr-* 2; Krm. *goz/ koz* 1, *kor-* 2; Tat. *kūz* 1, *kūr-* 2; Bashk. *kūδ* 1, *kūr-* 2; Kirgh. *köz* 1, *kōr-* 2; Kaz. *köz* 1, *kōr-* 2; KBalk. *köz* 1, *kōr-* 2; KKalp. *köz* 1, *kōr-* 2; Kum. *göz* 1, *gōr-* 2; Nogh. *köz* 1, *kōr-* 2; SUygh. *Köz*, Khak. *kös* (Sag.) 1, *kōzenek* (Kizil.) 'window', *kōr-* 2; Shr. *kös* (R) 1; Oyr. *kös*, dial. *köz* 1, *kōr-* 2; Tv. *kōstük* 'eye-glass', *kōskū* 'visible, good-eyed', *kōskenek* 'window', *kōr-* 2; Tof. *kōskūt-* 'to show', *kōr-* 2; Chuv. *koś* 1, *kor-* 2; Yak. *kōr-* 2; *kōhün-* 'to be seen'; Dolg. *kōr-* 2; *kōhün-* 'to be seen.'" (EDAL: 567). *Karak*: "Göz bebeği/ eyeball. *Kara karak*: Gözün karası, *ürünğ karak*: gözün beyazı, *ot karak*: gözün gören yeri." (DLT I: 382; EDPT: 652; EUTS: 111). *PTurk.* "**Karak* 1 eye-ball 2 eye 3 a gentle address ('my dear'): OTurk. *qaraq* 1 (OUygh.); Karakh. *qaraq* 2 (MK, KB); Tur. *köz karası* 1, Osm. (XV) *qaraq* 2; Az. *göz Garası* 1; Turkm. *Garaq* 1; MTurk. *qaraq* (Pav. C., Бор. Бад., Sangl.) 1, (Abush.) 2; Uzb. *qarēciq* 1; Uygh. *qar(i)čuq* 1; Kirgh. *qaraq* 3, dial. *qareq* 1, 2; Kaz. *qaraq* 3, *qaraşıq* 1; KKalp. *qaraq* 3, *qaraşıq* 1; Nogh. *qaraşıq* 1; Khak. **kâra*(ma) - **kare xarax* 2, dial. *xaračij* 1; Shr. *qaraq* 2; Oyr. *qaraq* 1, 2; Tv. *qaraq* 2; Tof. *qaraq* 2; Chuv. *koś xori* 1; Yak. *xarax* 2; Dolg. *karak*." (EDAL: 648-649).

II.24. *Qapaq*: "Göz kapağı/ eyelid" (DLT I: 382; EDPT: 582). *PTurk.* "**K(i)amak/ *K(i)apak* 1 forehead 2 front part 3 eyelid 4 eyebrow (1 лоб 2 передняя часть 3 веко 4 бровь): Karakh. *qapaq* 3 (MK); Tur. *kabak* 'bald', dial. *kabag* 1, 2, 'face', 'skull'; Az. *GabaG* 2, (poet.) 'face'; Turkm. *GābaG* 3; MTurk. *qabaq* 1, 2 (Sangl., Бор. Бад.); Uzb. *qavq* 3; Uygh. dial. *qawaq* 3; Tat. *kūz qabayi* 3, dial. *taw qabayi* 'mountain slope'; Bashk. *qabaq* 3, 'precipice'; Kirgh. *qabaq* 3, 'pitfall'; Kaz. *qabaq* 3, 'place under the forehead; edge of shore'; KKalp. *qabaq* 3, 'cleft'; Kum. *göz qabayi* 3; Nogh. *qabaq* 3; SUygh. *qavaq* 'nose bridge' (ЯЖУ); Khak. *xamax* 1; Shr. *qamaq, qabaq* 1; Oyr. *qamaq, qabaq* 4, dial. 1; Tv. *xavaq* 1; Tof. *qabaq* 4. An extremely complicated case: forms meaning 'eyelid' are traditionally analysed as derived from **Kap-* 'to cover' - but the Turkm., Uzb. and Uygh. forms clearly contradict such a derivation by displaying unmistakable vowel length. A trace of the original meaning 'forehead, eyebrow' (later shifted to 'eyelid') in the Kypchak languages (not distinguishing vowel length) may be found in expressions meaning 'to

frown (one's forehead, eyebrows)': Kirgh. *qabaq tūj-*, *bürkō-*, Kaz., KKalp. *qabaq tūj-*. The form **Kāpak* may have been additionally influenced by PT **Kāp* 'sack; to surround' (v. sub **k[ā]p'á*), **Kāp(ak)* 'caul, hymen' (v. sub **kāpa*). The variation of **-m-* and *-p-* (cf. the archaic Siberian reflexes with *-m-*) is paralleled by a similar variation in TM and Japanese and may reflect an original cluster, but may have been an innovation due to the contaminations with **Kap-* and **Kāp*" (EDAL: 687).

Divanü Lügati't-Türk'te Göz Kusurlarıyla İlgili Sözcükler:

Çümerük: "Çümerük kişi: Her zaman gözünü sulanan adam, gözünü az gören adam." (DLT I: 488; EDPT: 424). *Çelpek*: "Çapak, göz çapağı." (DLT I: 477; EDPT: 418). *PTürk*. "**çel 1 film, membrane 2 albugo 3 mucus discharged by the eye 4 unhusked rice 5 thin bread, cake 6 husk in grain: Karakh. *çelpek* 3 (MK); Tur. *çel-tik* 4; *çelpik* 3 (Red. only); Az. *çäl-tik* 4; Turkm. *çelpek* 5, *çel-tik* 6; Khal. *çäl-tik* 4; MTürk. *çelpek* 5 (Sangl.); Uzb. *çalpak* 5; Uygh. *çälpäk* 5; Tat. *cilen* 'cow's afterbirth' (dial. KCTT); Kirgh. *çel* 1, 2, *çelpek* 5; Kaz. *şel* 2, 'fat under skin', *şelpek* 5; KKalp. *şelpek* 5; Nogh. *şel-te-* 'to husk grain'; Oyr. *çel*." (EDAL: 413). *Çerliğ: Közi çerliğ*: "Gece görüp gündüz göremeyen, bulutlu günde görüp bulutsuz günde göremeyen kimse." (DLT I: 477). *Çerlig, hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 429). *Kınğur*: "Kınğur er: Şaşı adam.' İki gözünü birden şaşı olan adama 'iki közi kınğur' denir." (DLT III: 363; EUTS: 116). *Tirsgе:k*: "Göz kapaklarında çıkan sivilce." (DLT III: 424; EDPT: 553). *Enüç*: "Göze inen perde." (DLT I: 52; EDPT: 172). *Kara:gu*: "Kör" (DLT I: 446; EDPT: 656) ≡ *Tüklüg*: "Kör. *Tüklüg közlüg*: Kör gözlü." (DLT I: 477). *Yaş*: "Göz yaşı" (DLT III: 159; EUTS: 188). *Taşırkan göz*: "Patlak göz, lokma göz." (DLT I: 521). Sarıyev, 'Divan'da 'göz' ve 'göz hastalıklarıyla ilgili sözcükler üzerine' adlı bir çalışmada DLT'de 'göz' ve 'göz hastalıkları' ile 'göz hastalıklarının tedavisi' konusunu işlemiştir (Sarıyev 2008: 13-23). DLT'de ayrıca makbul ve süzgülün göz demek olan '*ulas/ ölez*' (DLT I: 60) gözden bahsedilir (Güner 2011: 1226-1230).

II.25. *Kaş*: "Gözün üstündeki kaş." (DLT III: 152; EDPT: 669; KBS-I: 473). *PTürk*. "**K(i)äl eyebrow; edge, bank; saddle bow: OTürk. *qaş* (Orkh., OUygh.); Karakh. *qaş* (MK, KB); Tur. *kaş* (dial.); Az. *Gaş*; Turkm. *Gāş*; MTürk. *qaş* (Sangl., Pav. C., Abush.), *qaş* (CCum.); Uzb. *qāş*; Uygh. *qaş*; Krm. *qaş*; Tat. *qaş*; Bashk. *qaş*; Kirgh. *qaş*; Kaz. *qas*; KKalp. *qas*; Kum. *qaş*; Nogh. *qas*; Khak. *xas*; Shr. *qaş*; Oyr. *qaş*; Tv. *qaş*; Tof. *xaş*; Yak. *xās*; Dolg. *kās*." (EDAL: 555).

II.26. *Kirpik*: "Kirpik" (DLT I: 478; EDPT: 737; EUTS: 75; KBS-I: 527). *PTürk*. "**kirpik eyelash: OTürk. *kirpik* (OUygh.); Karakh. *kirpik* (MK); Tur. *kirpik*; Gag. *kirpik*; Az. *kirpik*; Turkm. *kirpik*; Khal. *kirpik*; MTürk. *kirpik* (Sangl., Pav. C.), *kirpük* (MA); Uzb. *kiprik*; Uygh. *ki(ŋ)piċ*; Krm. *kirpik*; Tat. *kerfek*; Bashk. *kerpek*; Kirgh. *kirpik*; Kaz. *kərpək*; KKalp. *kirpik*; Kum. *kirpik*; Nogh. *kirpik*; SUygh. *kirmik*; Khak. *kərbək*; Oyr. *kirbik*; Tv. *kirbik*; Chuv. *хѣрбѣх, хѣрбѣк*, (dial.) *хѣрбу*; Yak. *kirbäj, kirbi* 'edge.' (EDAL: 707).

II.27. *Alın*: "Alın" (DLT I: 78; EDPT: 147; KBS-I: 66; EUTS: 7). *PTürk*. "**äl 1 front 2 forehead 3 in front of 4 towards the front of: OTürk. *alın* 2 (OUygh.); Karakh. *alın* 2 (MK, KB); Tur. *al* 1 (dial.), *alın* 1, 2; 'face'; Gag. *anni* 2; Az. *alın* 2; Turkm. *alın* 1, 2; Sal. *aldı* 1; Khal. *hānl(i)*, *häll* 2; MTürk. *alı* 1 (Abush.), *alın-da* 'in the presence of' (Abush.), *aldı* (Babur) 3; Uzb. *al-d-i* 1; Uygh. *ajl, aldi* 1, *al-din* 3, *al-ya* 4; Krm. *al-d-i* 1 (K), *alın* 1 (T, H); Tat. *al* 1, *al-d-i* 1, *alın* 1; Bashk. *al, aldi* 1; Kirgh. *al* 1, *al-d-i* 1; Kaz. *al-da* 3, *al-d-i* 1; KBalk. *al, allı* 1, *al-da* 3, *al-ya* 4; KKalp. *al-d-i* 1; Kum. *al* 1, *al-dan* 3; Nogh. *al-d-i* 1; SUygh. *al* 1, *alim, alın* 1, 2; Khak. *alın* 1; Shr. *alın* 1, *alın-da* 3; Oyr. *aldı, alın* 1; Tv. *alın* 'face'; Chuv. *om*." (EDAL: 284). *Alınlığ*: "Alınlığ er: Alın geniş adam" (DLT I: 148; EDPT: 149).

II.28. *Burun*: "Burun" (DLT I: 398; EDPT: 366; EUTS: 36; TDES-I: 64; KBS-I: 187). *PTürk*. "**burun (*burin) 1 nose 2 front part 3 before: OTürk. *burun* 1, 2 (OUygh.); Karakh. *burun*

1, 3 (MK, KB); Tur. *burun* 1; Gag. *burnu* 1; Az. *burun* 1; Turkm. *burun* 1; Sal. *burni* 1; Khal. *burin* 1; MTürk. *burun* 1, 3 (Sangl.); Uzb. *burun* 1; Uygh. *burun* 1; Krm. *burun* 1; Tat. *borin* 1; Bashk. *moron* 1, *boron* 3; Kirgh. *murun* 1; Kaz. *murin* 1; KBalk. *burun* 1; KKalp. *murin* 1; Kum. *burun* 1; Nogh. *burin* 1; SUygh. *p'urin* 3; Khak. *purun* 1, 3; Shr. *burnu*, (Bep6.) *purun* 1, 3; Oyr. *burun* 3; Tv. *murnu* 2; Tof. *murnu* 2; Yak. *murun* 1; Dolg. *munnu*.” (EDAL: 1090). *Burun*: “Burun” ≡ “Dağın ileriye doğru çıkıntısı.” ≡ “Önce” (DLT I: 398). Türkçede ‘burun’ sözcüğünün ‘öne doğru çıkıntı’ anlamından gelmesi uygun ise de, bu organın işlevinin koku almak olduğu nazara alındığında ‘kokmak’ anlamındaki ‘bur-’ (DLT II: 6; III: 180; EDPT: 355) fiiliyle ilgisi uzak değildir. Nitekim Eren, bu konuda şu açıklamayı getirmiştir: “Ağızlarında kullanılan bura-, *bur- ‘koklamak, koku vermek’ kökünden -(u)n ekiyle yapıldığı açıktır. bur- + -(u)n. Türkçede organ adlarında -n ekinin ‘alın, beyin, bıkın, boyun, erin, taban’ sözcüklerinde olduğu gibi sık sık kullanıldığı göze çarpar.” (TDES-I: 64). Bu durumda koku alma organının adı olan ‘burun < bur- -(u)n’ yapısından gelmişken, ‘dağın ileriye doğru çıkıntısı’, insan vücuduna göre burnun vaziyeti nazara alınarak ona da ‘burun’ denilmiş olmalıdır.

II.29. *Keweğ*: “Burundaki kıkırdak.” (DLT I: 391; EDPT: 689). *Kıwal burun*: “Çekme, düzgün burun.” (DLT I: 412; EDPT: 584).

II.30. *Kulak*: “Kulak. Bir takımları ‘kulxak’, bir takımları ‘kulkak’ derler. Sağlam olanı ‘kulak’tır.” (DLT I: 383; EDPT: 621; EUTS: 119, 122-123; TDES-I: 264; KBS-I: 565). *PTürk*. “*Kul-kak ear: OTürk. *qulqaq* (Orkh., OUygh.); Karakh. *qulaq, qulqaq, qulxaq* (MK), *qulaq, qulyaq* (KB); Tur. *kulak*; Gag. *qulaq*; Az. *GulaG*; Turkm. *Gulaq*; Sal. *Gulax*; Khal. *qulaq*; MTürk. *qulaq* (MA), *qulay* (Sangl.); Uzb. *qulq*; Uygh. *qulaq*; Krm. *qulax*; Tat. *qolaq*; Bashk. *qolaq*; Kirgh. *qulaq*; Kaz. *qulaq*; KBalk. *qulaq*; KKalp. *qulaq*; Kum. *qulaq*; Nogh. *qulaq*; SUygh. *qulaq*; Khak. *xulax*; Shr. *qulaq*; Oyr. *qulaq*; Tv. *qulaq*; Tof. *qulaq*; Chuv. *xьdьya*; Yak. *kulgäk*; Dolg. *kulgäk*.” (EDAL: 847). ‘Kulak’ sözcüğü Türk lehçelerinde alıntısız olarak kullanılmaktadır (Erdal 2004: 119.n. 217; Doğan 2005: 149).

Tunğu: “Sağır” (DLT III: 368) ≡ *Öz*: “Sağır” (DLT I: 45). Clauson’un kaydına göre, ‘öz ≡ üz’ sözcüğü eserde *hapax legomenon* bir sözcüktür (EDPT: 279). Ölmez ise, 5-7 Eylül 2008 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen ‘Mahmüd al-Kaşğari’nin 1000. doğum yıldönümü dolayısıyla uluslararası Divanü Luğati’t-Türk Sempozyumu’nda ifa ettiği: “Tek Örnek Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz ‘sağır’ Sözü Hakkında” adlı bildirisinde ‘sağır’ anlamındaki bu ‘öz ≡ üz’ sözcüğünün bir *hapax legomenon* sözcük olmadığını tebliğ etmiştir (Ölmez 2011: 245-251). *Sağır*: “Deaf” (EDPT: 814). Türkçede ‘sağır’ sözcüğü ise çok eski bir tarihe çıktığı halde, eski kaynaklarda yer almamıştır (Eren 1954: 32; TDES-II: 348; KBS-II: 712). Dilimizdeki bu ‘sağır’ sözcüğü için, kulakların baş organındaki mevkii ve vaziyeti nazara alındığında EDAL müelliflerinin; *PTürk*. “*s[i]n̄ar (< *s(i)an-gar) one of a pair, one of two sides: OTürk. *şınar* (Orkh., Ouygh.); Karakh. *şınar* (MK); Tur. *şınar*; Khal. *şjar*; Uzb. *şınar*; Tat. *şınar*; Kirgh. *şınar*; Kaz. *şınar*; KKalp. *şınar*; Kum. *şınar*; Nogh. *şınar*; SUygh. *şınar*; Shr. *sār*; Oyr. *şınar*, *sañar*; Tv. *sār*; Yak. *añar*; Dolg. *añar*.” (EDAL: 1280) şeklinde verdiği bilgi üzerinde düşünülebilir.

II.31. *Tulun*: “Kulakla ağız arasındaki yer, dulun. Türk ve Oğuz dillerinden birinde.” (DLT I: 401; EDPT: 501; EUTS: 165). *PTürk*. “*tul(g)uñ 1 temple 2 plait: OTürk. *tuluñ* (OUygh.) 1; Karakh. *tuluñ/n* 1 (MK), *tulun* (IM); Tur. *tulun* 1; Turkm. *duluq* ‘cheek’ (?); MTürk. *tulyum* 1 (Vam.), (MKypch.) *tulum* 2 (CCum., Houts.), *tuluñ* 1 (AH; Tat. *tolim* 2; Bashk. *tolom* 2; Kirgh. *tulum* 2; Kaz. *tulim*; KKalp. *tulim*; Kum. *tulum* 1 (dial.); Nogh. *tulim*; SUygh. *tulın* 2 (ЯЖУ); Khak. *tuluñ* 2; Shr. *tuluñ* 2; Oyr. *tuluñ* 2; Chuv. *тълъм* ‘a tuft of wool left after shearing sheep.’ (EDAL: 1455). *Tulunğ*: “Dulun, kulak altı.” (DLT III: 371). *Konğragu*: “Kulağın altında bulunan çıkıkça kemik.” (DLT III: 387; EDPT: 640).

III- Divanü Lûgati't-Türk'te Gövde ve Gövedeki Organlarla İlgili Sözcükler

III.1. Uşun: “Omuzbaşı, çiğın başı.” (DLT I: 77). *Eğın*: “Sırt, eğın” (DLT I: 77; EUTS: 48; TDES-I: 130; KBS-I: 320). Clauson da sözcüğün ‘*egın*’ biçiminde olduğu ve ‘omuz’ anlamına geldiği belirtilmiştir (EDPT: 109). Clauson ayrıca sözcüğün eski hâlinin ‘*çigin* ≡ çikin’ olduğunu ve ‘omzun üst tarafı ile boynun arası, kürek kemiği’ anlamlarına geldiğini bildirmiştir (EDPT: 415). DLT’de ‘*egın*’ sözcüğünün karşısındaki Arapça ‘فنگلا’ sözcüğü ‘*kürek kemiği*’ demektir (Taymas 1942: 216). *PTurk.* “*čekn part of shoulder between the neck and shoulderblade: OTurk. *çikin* (OUygh.); Tur. *çekin*, dial. *çeyin*, *çeyin*; Az. *çijin*; Turkm. *çigin*; Khal. *çin*; MTurk. *çikin* (Abush., Sangl.); Chuv. *şan* ‘body.’” (EDAL: 422). Anlaşılan burada Eski Türkçeden günümüze gelen ‘*ebir* > *evir* > *çewür* > *çevir*’ örneğine benzer bir ‘*egın* > *çigin*/ omuz’ gelişmesinde söz başı ç- türemesi vardır.

Eğın sözcüğü *y-* türemesi ile ‘*yarn*/ omuz/ shoulder-blade’ (DLT III: 21; EDPT: 970) şeklinde de kullanılmaktadır. Türkçede ‘*omuz*’ sözcüğünün Yunanca aynı anlamda ‘*ómos*’ sözcüğünden geldiği kabul görmüştür (Tekin 1960: 402-403). Ancak, Türkçede ‘*omuz*’ sözcüğünün Eski Türkçede de kullanılan ve bir şeyin özellikle kemiklerin toparlak ucu anlamında bulunan ‘*om*’ sözcüğünden gelmiş olması daha munasip görünmektedir (TDES-II: 307). *PTurk.* “*omV- 1 bone head 2 head of hip bone 3 hip bone, thigh bone 4 clavicle (1 головка кости 2 головка бедренной кости 3 бедрен-ная кость 4 ключица): Tur. *omaşa*, *utaça*, *uma* 1; Az. *omba* 2; Turkm. *omaça* 3; MTurk. *oma*, *omaşa* (Pav. C.), (MKypch.) 2, *omaşa kemiği* (At-Tuhf.) 4; Khak. *omıx* ‘knee-cap’ (dial.) (EDAL: 1052). *PTurk.* “*omuř shoulder (плечо): Tur. *omuz*; Turkm. *omuz*; MTurk. *omuz* (Pav. C.); Uzb. *omiz*; Krm. *omuz*; KBalk. *omuz*; Kum. *omuz*; Chuv. *ьомъор.*” *PMong.* “*omur- collar bone, clavicle (ключица): MMong. *omorı’ut* (SH); WMong. *omuruu(n)*, *omuruu* (L 611); Kh. *omrū*; Bur. *otofū(n)* ‘грудина (лошади)’; Kalm. *omrūn* (KPC); Ord. *omorū*, *umurū*; Mongr. *murşdaG* ‘pomme d’Adam’ (SM 251). ◇ Mong. > Kaz. *omıraw*, Khak. *omıri* etc.” (EDAL: 1052).

Yarn: “Kürek kemiği, çiğın kemiği.” (DLT III: 21; EDPT: 970). Ancak, söz başındaki *y-* sesini Oğuz ve Kıpçak boyları ya düşürürler (yelkin > elkin ‘yolcu, misafir’, yılığ suw > ılığ su ‘ılık su’) ya da ‘*c-*’ sesine çevirirler (yincü > cincü ‘inci’, yuğdu > cuğdu ‘devenin uzamış olan tüyü’). *PTurk.* “*jarın shoulder, shoulderblade: OTurk. *jarın* (OUygh.); Karakh. *jarın* (MK); SUygh. *jarın*; Khak. *çarın*; Shr. *çarın*; Oyr. *jarın*, *đarın*; Tv. *çarın*; Chuv. *şorьm*; Yak. *sarın*; Dolg. *sarın*, *sannı*.” (EDAL: 465). *PTurk.* “*egin shoulder: OTurk. *egın* (OUygh.); Karakh. *egın* (MK); Tur. *eğın*, *eğın* ‘back’; Az. *əjin* ‘body’; Turkm. *egın* (dial.); MTurk. *egın* (Abush., Pav. C.), in (Pav. C.) ‘back’; Uzb. *egın*; Krm. *in*, in; Kirgh. *ijin*; Kaz. *ijin*; KKalp. *ijin*; Nogh. *ijen*; SUygh. *igen*; Khak. *ijnı*; Shr. *ñain*, *egini*; Oyr. *ijin*; Tv. *eğın*; Chuv. *авьп*, an; Yak. *ien*.” (EDAL: 458). *PTurk.* “*jagır, *jagrın back, shoulderblade: Tur. *jağrı*, dial. *jağır*, *jağrı*; Turkm. *jağırni*, *jağırın*, *jağırın* (dial.); Sal. *jağrə* (Kakuk); MTurk. *jağırın* (Pav. C., AH, Ettuhf.); Uzb. *jəğrın*; Tat. *jawırın*, *jawırni*, *žawır* (dial.); Bashk. *jawırın* (dial.); Kum. *jawrun*; Nogh. *jawırın*.” (EDAL: 495). DLT’de Oğuz ve Kıpçakların *y-* sesini kimi zaman düşürdüğü *y-* > Ø, kimi zaman da *y-* > c- şeklinde değiştirdiği çok yerde ifade ediliyor.

III.2. Uça: “Sırt, arka” (DLT I: 87; EDPT: 20). *PMong.* “*(h)uwča sacrum, croup, rump: MMong. *uça* ‘back’ (MA); WMong. *uuča*, (L 864) *uçuča* (MXTTT); Kh. *ūc*; Bur. *ūsa*; Kalm. *ūcə* (KPC); Ord. *ūča*; Mog. *uça* ‘back’ (Weiers)” ≡ *PTurk.* “*ūča 1 rump 2 back 3 loins, buttocks: OTurk. *uça* (OUygh.) 1; Karakh. *uça* (MK) 2; Tur. *uça* ‘hip’; Turkm. *ūça* 1; MTurk. *uça* (AH), *uça* (AH, Pav. C.) 2, 3; Uygh. *uça* 2; Tat. *ūča* 1; Bashk. *ūsa* 1; Kirgh. *uça* 1; Nogh. *uša* 1; SUygh. *uça*, *uça* 1; Khak. *uça* 2; Shr. *uça* 1; Oyr. *uça* 2; Tv. *uça* 1; Chuv. *вəшəw* 1; Yak. *uşırax*.” (EDAL: 1481).

III.3. Oğurka: “Eğe kemiği, omurga.” (EUTS: 93). *Agrug sünğügi*: “Omurga kemiklerinin önce geleni, birincisi, ilki.” (DLT I: 98). *Ovruğ*: “Bel kemiğın boyuna birleştiği yer.” (DLT I:

118) $\cong$ *Ovruğ*: (EDPT: 13) $\cong$ oğruğ (EDPT: 90). *PMong.* “*uğurga lasso pole: MMong. *u'urqa* (SH); WMong. *uγurγa, urγa(n)* (L 881); Kh. *ūrğa*; Bur. *urğa*; Kalm. *ūrγə* (KPC); Ord. *ūrGa*; Dag. *urğa* $\cong$ *PTurk.* “*ukruk lasso, lasso pole: Karakh. *uqruq* (MK); Turkm. *uquruq* (dial.); MTurk. *oqruq* (AH); Uzb. *qoruq*; Uygh. *oquruq* (dial.); Tat. *qūriq*; Bashk. *qūrūq*; Kirgh. *uquruq*; Kaz. *qūriq*; KKalp. *quriq*; Kum. *uqruq* (dial.); Nogh. *quriq*; Yak. *ogūr, oguruk*.” (EDAL: 1491).

III.4. *Kūsri*: “Kaburga kemikleri.” (DLT I: 422). Eserde *hapax legomenon* bir sözcüktür (EDPT: 751). *PTurk.* “*Kösri 1 sides of the chest 2 wind-screen, bill: Karakh. *kūsri* 1 (MK); Chuv. *кьωзъωр-ук*.” (EDAL: 726).

III.5. *İçegü*: “Kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı, içirik.” (DLT I: 137; EDPT: 25; EUTS: 59). *PTurk.* “*iç 1 interior of smth. 2 intestines 3 belly (1 внутренность 2 кишки 3 живот): OTurk. *iç* (Orkh., OUygh.) 1, *içegü* 2 (OUygh.); Karakh. *iç* 1 (MK, KB); Tur. *iç* 1; Az. *iç* 1; Turkm. *iç* 1, *içege* 2; Khal. *iç* 1, *içgär* 2; MTurk. *iç* 1 (Pav. C., Бор. Бад.); Uygh. *iç* 1; Tat. *eç* 1; Kirgh. *iç* 1, *içegi* 2; Kaz. *iş* 1; KBalk. *iç* 1; KKalp. *ši* 3; SUygh. *hižigi* 3; Khak. *isker* 1; Tv. *ižin* 3; Tof. *išti* 1, 2; Chuv. *џ* 1; Yak. *is* 1; Dolg. *is*.” (EDAL: 579).

III.6. *Karın*: “Karın” (DLT I: 403; EDPT: 661; EUTS: 112; TDES-I: 213; KBS-I: 469). *PTurk.* “*Karın belly: OTurk. *qarın* (OUygh.); Karakh. *qarın* (MK, KB); Tur. *karın*; Gag. *qarın*; Az. *Garın*; Turkm. *Garın*; Sal. *qarın-taş* ‘a relative’ (CCЯ); Khal. *qārīn*; MTurk. *qarın* (Sangl., Houts., AH, MA, IM); Uzb. *qarin*; Uygh. *qerin*; Krm. *qarın*; Tat. *qarın*; Bashk. *qarın*; Kirgh. *qarın*; Kaz. *qarın*; KBalk. *qarın*; KKalp. *qarın*; Kum. *qarın*; Nogh. *qarın*; SUygh. *qarın*; Khak. *xarın*; Shr. *qarni*; Oyr. *qarın*; Tv. *xirın*; Tof. *xirın*; Chuv. *xir̄m*; Yak. *xarın* ‘rumen; belly.’ (EDAL: 669). *Karın* sözcüğünün kökeni ‘*kap, zarf, torba*’ anlamlarına gelen ‘*ka*’ (DLT I: 407; III: 211; EDPT: 578) olmalıdır.

III.7. *Bél*: “Bel” (DLT III: 133; KBS-I: 127). *Bé:l*: “Waist” (EDPT: 330). *Bil*: “Bel” (EUTS: 28). *PMong.* “*belkeyü waist (поясница): WMong. *belkegü-sü(n)* (L 98); Kh. *belxūs*; Bur. *belxūhə(n)*, *belxenseg* ‘big belt’; Kalm. *belkūs*; Ord. *belxūs*. $\cong$ *PTurk.* “*bēl(k) 1 waist 2 mountain pass, ridge 3 back: OTurk. *bel* (Yen., OUygh.) 1, 2; Karakh. *bel* (MK, KB) 1; Tur. *bel* 1, 2, 3; Gag. *bel* 1; Az. *bel* 3; 1; Turkm. *bil* 1; Sal. *bil* 1; Khal. *bīel* 1; MTurk. *bēl* 1 (Bor. Бад., Sangl.); Uzb. *bel* 1, 2; Uygh. *bāl* 1; Krm. *bel* 1, 2; Tat. *bil* 1, 2; Bashk. *bil* 1, 2; Kirgh. *bel* 1, 2; Kaz. *bel* 1, 2, 3; KBalk. *bel* 1; KKalp. *bel* 1, 2, 3; Kum. *bel* 1; Nogh. *bel* 1, 2; SUygh. *peł* 1, 2; Khak. *pil* 3; 1, 2; Oyr. *bel* 3; 1, 2; Tv. *bel* 1, 2; Tof. *bel* 1; Chuv. *pilək* 1, 2, 3; Yak. *bil* 1. Turk. > Mong. *bel*.” (EDAL: 337).

III.8. *Özek*: “Belin iç yanında bulunan damar.” (DLT I: 71; EDPT: 285; KBS-II: 680).

III.9. *Bögür*: “Bögür” (DLT I: 361; EDPT: 328; KBS-I: 172; Erdal 2004: 78). *Bögür*: “Kalça” (EUTS: 37). *PMong.* “*böğere kidney(s); testicle(s): MMong. *Bo'ere* (HY 47, SH); WMong. *bögere* (L 124); Kh. *bör*; Bur. *bre*; Kalm. *börə*; Ord. *börö*; Mog. *böärä*; ZM *bürä* (4-4b); Dag. *būr*; Dong. *bore, boro*; Mongr. *bōro* (SM 28)” *PTurk.* “*böğür, *böğrek kidney(s): OTurk. *bögür* (OUygh.); Karakh. *bögür* (MK); Tur. *böjrek, böbrek*; Gag. *būr, būrek, būrek*; Az. *böjür, böjüräk*; Turkm. *bevrek, bövrek*; MTurk. *böğrek* (Pav. C.); Uzb. *bujrak*; Uygh. *böräk*; Krm. *böğrek, bivrek*; Tat. *büjer, büjüräk*; Bashk. *büjür*; Kirgh. *böjörök*; Kaz. *büjir, büjrek*; KBalk. *börek*; KKalp. *büjir, büjrek*; Kum. *büjrek*; Nogh. *büjrek*; Khak. *pügürek, pürek*; Shr. *pürek*; Oyr. *börök*; Tv. *būrek*; Tof. *būrek*; Chuv. *püre*; Yak. *büör*.” (EDAL: 1102) $\cong$ *Bikın*: “Bögür, boş böğür.” (DLT I: 399; EDPT: 316; TDES-I: 51) $\cong$ *Töş*: “Döş. Göğsün başı.” (DLT III: 125; TDES-I: 122; KBS-I: 304) $\cong$ *Tös*: “Gögüs anlamıdır.” (DLT III: 356). *Bikın*: “The hip or flank.” (EDPT: 316). *PTurk.* “*bikın: *thigh*: OTurk. *biqın* ‘hip’ (OUygh.); Karakh. *biqın* ‘hip, flank’ (MK); Tur. *bikın* (dial.); Turkm. *biqın*; MTurk. *biqın* ‘hip, flank’ (Sangl.); Uzb. *biqın*; Uygh. *biqın*; Tat. *biğin* (Sib.); Bashk. *biğim*; Kirgh. *miqın*; Kaz. *miqın*; KBalk. *biğin*; Khak.

pixti; Oyr. *biçin, miçin*; Tv. *biçin*.” (EDAL: 360). *Bıçın*: “Kalça” (EUTS: 27). *Böbrek* ≡ böğür ≡ böğre: (TDES-I: 60-61; EUTS: 33; KBS-I: 169).

III.10. Köngül: “Kalp, gönül, anlayış, nefis.” (DLT III: 366; EDPT: 731; TDES-I: 163; KBS-I: 382). *PTurk.* “*göjñ-il heart, mood: OTurk. *köñül* (Orkh., OUygh.); Karakh. *köñül* (MK, KB); Tur. *gön-ül; göjün, göjn* (dial.); Gag. *gön*; Az. *könül*; Turkm. *gövün, köñ-ül* (arch. - borrowed from Türki); Sal. *göjny*; Khal. *kül*; MTurk. *köñül* (Sangl., MA); Uzb. *köñil*; Uygh. *köñül*; Krm. *könül, kölün*; Tat. *küñöl*; Bashk. *küñöl*; Kirgh. *köñül*; Kaz. *köñil*; KBalk. *köl*; KKalp. *köñil, kewil*; Kum. *göñül*; Nogh. *köñil*; SUygh. *köñül*; Khak. *köl, köñn-ø*; Shr. *köñn-ü*; Oyr. *kün*; Tof. *xöl*; Chuv. *kəwməwl*; Yak. *köñül* ‘will, freedom’; Dolg. *köñöl* ‘permission.” (EDAL: 741). Orta Türkçe döneminden günümüze ulaşan ‘gönül’ sözcüğü Eski Uygur metinlerinde ‘gönül, kalp, yürek, zihin, düşünce’ gibi kavramları karşılamıştır (Aydın 1999: 104-108; Erdal 2004: 117; Tokyürek 2013: 247-272).

III.11. Yürek: “Yürek, kalp” (DLT III: 18; EDPT: 965; EUTS: 199; TDES-II: 462; KBS-II: 1193-1194). *PMong.* “*žirüke ≡ *žürike heart (сердце): MMong. *žurokan* (HY), *žiruge(n)*, *žuruge* (SH), *žeorke* (IM), *žurukän* (MA) 1; WMong. *žirüke(n)* (L 1062); Kh. *žürx*; Bur. *zürxe(n)*; Kalm. *zürkx*; Ord. *žürex*; Mog. *žürkä*; Dag. *žurug, žurgu* (Тод. Дар. 145), *žurugu, žurehe* (MD 180); Dong. *žuGe* (MGCD *žuyə*); Bao. *žirge*; S.-Yugh. *žürger*; Mongr. *žerge* (SM 87), *žirge* 1. *PTurk.* *jürek heart; courage (сердце): OTurk. *jürek* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jürek* (MK, KB); Tur. *jürek*; Gag. *jürek*; Az. *ürek*; Turkm. *jürek*; Sal. *jyrüx*; Khal. *jirek*; MTurk. *jürek* (MA); Uzb. *jurak*; Uygh. *jüräk*; Krm. *jürek*; Tat. *jörək*; Bashk. *jörək*; Kirgh. *žürök*; Kaz. *žürek*; KBalk. *žürek*; KKalp. *žürek*; Kum. *jürek*; Nogh. *jürek*; SUygh. *jörək*; Khak. *čürek*; Shr. *čürek* (R., Берб.); Oyr. *đürek*; Tv. *čürek*; Tof. *čürek*; Chuv. *čäre*; Yak. *sürex*; Dolg. *hürek*.” (EDAL: 1555). Yürek ile kalp arasındaki anlam aynıyeti veya farklılığı konusu etraflıca incelenmiştir (Çetinkaya 2007: 111-134).

III.12. Öz: “Yürek ve karnın içindeki nesne.” (DLT I: 46; EDPT: 278; TDES-II: 318; KBS-II: 679). *PMong.* “*örü inside, breast (внутренность, грудь): MMong. *oro* (HY 46), *ore* (SH); WMong. *örü* (L 643); Kh. *ör*; Bur. *üre*; Kalm. *örö*; Ord. *örö, ör*; Mog. ZM *ourä* ‘heart, mind’ (4-4a); Dag. *erecū* ‘chest, bosom, breast’ ≡ *PTurk.* “*öf inside, the essential part: OTurk. *öz* (Orkh., OUygh.); Karakh. *öz* (MK); Tur. *öz*; Gag. *jöz*; Az. *öz*; Turkm. *öz* ‘self’; Khal. *öz*; MTurk. *öz* (Pav. C.); Uzb. *oz*; Uygh. *öz*; Krm. *öz*; Tat. *üz*; Bashk. *üd*; Kirgh. *öz*; Kaz. *öz*; KKalp. *öz*; Kum. *öz*; Nogh. *öz*; SUygh. *üz*; Oyr. *üs*; Chuv. *var*; Yak. *öüs*; Dolg. *öüs*.” (EDAL: 1064).

III.13. Öpke: “Akciğer” (DLT I: 128; EDPT: 9). *PTurk.* “*öpke lung; anger: OTurk. *öpke* (OUygh.); Karakh. *öpke* (MK, IM), *öfke* (KB); Tur. *öfke* ‘anger’, *öjken* ‘lung’ (*interdial.*? Türki?); Gag. *üfke*; Az. *öxbä* (dial. Nuxa); Turkm. *öjken*; Sal. *öhhen* (CCЯ); Khal. *hikkä*; MTurk. *öpke, öfke* (Sangl.); Uzb. *opka*; Uygh. *öpka*; Krm. *öpke*; Tat. *üpkä*; Bashk. *üpkä*; Kirgh. *öpkö*; Kaz. *ökpä*; KBalk. *öpke*; KKalp. *ökpä*; Kum. *öpke*; Nogh. *öpke*; SUygh. *ökp*; Khak. *ökp*; Shr. *ökp*; Oyr. *ökpö*; Tv. *ökp* (*ö’kp* - Бичелдей 2001); Tof. *Ö’kp*; Chuv. *Öpke* (NW), *üpk*.” (EDAL: 1058).

III.14. Bagır: “Karaciğer” (DLT I: 361; EDPT: 317; EUTS: 20; KBS-I: 102). *PTurk.* “*biagir liver: OTurk. *bağır* (OUygh.); Karakh. *bağır* (MK); Tur. *bağır* ‘breast, bosom’; Az. *bağır*; Turkm. *bağır*; Sal. *bağır*; MTurk. *bağır* (Бор. Бад., MA); Uygh. *beğir*; Krm. *bağır*; Tat. *bawır*; Bashk. *bawır*; Kirgh. *bör*; Kaz. *bawır*; KBalk. *bawur*; KKalp. *bawır*; Nogh. *bawır*; SUygh. *bağır*; Khak. *pār*; Tv. *bār*; Tof. *bār*; Chuv. *pəwver*; Yak. *bıar*; Dolg. *bıar* ‘belly; liver.’ (EDAL: 1092).

III.15. Kuruğsak: "Kursak, mide." (DLT I: 502; EDPT: 657; EUTS: 20; KBS-I: 573). *PMong.* "kurkağ belly (of cattle) (желудок (скота): WMong. *qurqağ*; Kh. *xurxağ*; Kalm. *xurxəg*, *xorxəg*." $\cong$ *PTurk.* "Kurg-sak belly, stomach: Karakh. *quruşsaq* (MK); Tur. *kursak*; Gag. *qursağ*; Az. *GursaG*; Turkm. *GursaG* 'breast'; Sal. *xusax*; MTurk. *qursağ* (Pav. C., Бор. Бад.); Uzb. *qursaq*; Uygh. *qosaq*; Krm. *qorsağ*; Tat. *qorsağ*; Bashk. *qorhaq*; Kirgh. *qursağ*; Kaz. *qursağ*; KKalp. *qursağ*; Kum. *qursağ*; Nogh. *qursağ*; SUygh. *qursaq*; Khak. *xursax*; Shr. *qursağ*; Oyr. *qursağ*; Yak. *kurtax*." (EDAL: 854).

III.16. Öt: "Acılık. Öt kesesi, safra kesesi." (DLT I: 43; EDPT: 35; KBS-II: 674). *PTurk.* "öt gall: OTurk. *öt* (Orkh., OUygh.); Karakh. *öt* (MK); Tur. *öt*; Gag. *jöt*; Az. *öd*; Turkm. *öt*; Sal. *öt*; MTurk. *öd* (Pav. C.), *öt* (AH, IM); Uzb. *ot*; Uygh. *öt*; Krm. *öt*; Tat. *üt*; Bashk. *üt*; Kirgh. *öt*; Kaz. *öt*; KBalk. *öt*; KKalp. *öt*; Kum. *öt*; Nogh. *öt*; SUygh. *jöt*; Khak. *üt*; Oyr. *öt*; Tv. *öt*; Chuv. *vat*." (EDAL: 624).

III.17. Sulak: "Dalak. Kıpçak dilince." (DLT I: 411) $\cong$ *Talak:* "Dalak" (DLT I: 411; TDES-I: 103; KBS-I: 261). Eren'in naklettiğine göre Brockelmann ve Rasanen, kelimenin *tam* (dam) kökünden *-gak* küçültme eki ile türetildiğini savunmuşlardır (TDES-I: 103). Clauson ise kelimeyi *tam-* (damla-) köküne dayandırmıştır. Kelimenin lehçelerdeki boğaz, yiyecek anlamları dikkate alınrsa Clauson'un izahı daha isabetli görülmektedir (EDPT: 495). *PMong.* "deliğün spleen: MMong. *deli'un* (HY 47), *dolän* (IM), *dilun* (MA), *dəlxun* (LH); WMong. *deligün* (L 250: *deligüü*); Kh. *delün*; Bur. *delün*; Kalm. *delün*; Ord. *delü*; Dag. *delu(kin)*, (Тод. Дар. 136) *delkin*, *delig*; S.-Yugh. *dölön*; Mongr. *dəlü*, *dilü*." *PTurk.* "d(i)älak spleen: OTurk. *tal* (OUygh.); Karakh. *talaq* (MK); Tur. *dalak*; Gag. *dalaq* 1; 'плавательный пузырь'; Az. *dalaG*; Turkm. *dälaq*; MTurk. *talaq* (Sangl.); Uzb. *tabq*; Krm. *talaq*; Tat. *talaq*; Bashk. *talaq*; Kaz. *talaq*; KBalk. *talaq*; KKalp. *talaq*; Kum. *talaq*; Nogh. *talaq*; Yak. *täl*." (EDAL: 1373). *PTurk.* "solak 1 spleen 2 gills (1 селезенка 2 жабры): Karakh. *solaq* (MK); Khak. *palix sulazi* 'молоки' (Борг., Kach.); Chuv. *sola*." (EDAL: 1278).

III.18. Bağırsuk: "Bağırsak" (DLT I: 502; EUTS: 21; KBS-I: 103-104). *-suk/-sük* işlevi belli olmayan bir ektir (Clauson 2007: 190). *Bükün:* "Körbağırsak" (DLT I: 399). Türkçe bağır/böğür (karaciğer, göğüs) isimleri ile *bağır-*, *böğür-* fiilleri kökteştir (Başdaş 2006: 47). *Bağırsak/* *bağırsuk* (EDPT: 319) $\cong$ *bağırsuk/* ?*bağırsok:* "Entrailss" (EDPT: 320).

III.19. Büksek: "Göğsün yukarı tarafı, göğüsten yukarı olan kısım." (DLT I: 476) $\cong$ *Büksek:* "Kadının göğsü ile boynu arasındaki yeri." (DLT I: 476; EDPT: 329; EUTS: 33). *Büksek:* "Meme. Kız büksük/ bükseklendi." (DLT II: 277). *Bükseklen-:* *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 329). *PTurk.* "böğse(k) < *bö-s-ge(k) a part of human or animal trunk: OTurk. *bögsig* 'some part of body (belly?)' (OUygh.); Karakh. *bökseg* 'woman's breast; upper part of chest' (MK); MTurk. *bökse* 'the part of a human or animal body above the waist' (Abush., Sangl.); Uzb. *büksa* 'side part of the body below the breast and down to the hip; (dial.) lower part of body'; Tat. *büksə* 'belly; bird crop'; Bashk. *bükşä* 'short person (abusive)'; Kirgh. *böksö* 'side of body; foot-hill'; KBalk. *böksün* 'half of animal carcass'; Tv. *böskek* 'bird's breast'; Tof. *böksek* 'bird's breast'; Chuv. *pəwžexe* 'crop'; Yak. *böskö-j-* 'to appear abdominous.' (EDAL: 387).

III.20. Emik: "Meme. Erkek memesine de böyle denir." (DLT I: 72; EUTS: 47; KBS-I: 331). *Emig:* (EDPT: 158), *Emçek:* (EDPT: 160). *PTurk.* "em-ig, *em-çek 1 breast (fem.) 2 to suck 3 nipple (1 грудь (жен.) 2 сосать 3 сосок): OTurk. *emig* 1 (OUygh.); Karakh. *em-* 2 (MK), *emig* 1 (MK); Tur. *em-* 2, *emžik* 1; Az. *ämžäk* 3; Turkm. *em-* 2, *emžek* 1; Khal. *äm-* 2; MTurk. *em-* 2 (Pav. C.), *emček* 1 (Abush.); Uzb. *emçak* 1; Uygh. *äm-* 2, *ämçäk* 1; Tat. *im-* 2, *imček* 1; Bashk. *imsäk* 1; Kirgh. *emček* 1; KKalp. *emšek* 1; Nogh. *emšek* 1; SUygh. *emij* 1; Khak. *em-* 2, *imžek* 1; Tv. *em-* 2, *emig* 1; Tof. *em-* 2, *emij* 'udder'; Chuv. *əom-* 2; Yak.

em- 2, *emij* 1; Dolg. *emij* 1. PT **em-ig* and **em-ček* (the latter form is first attested in the 13th c.) are derived from **em-* ‘to suck.’ (EDAL: 506).

Emikdeş: “Emmekte arkadaş” (DLT I: 407) ≅ *emigdeş* (EDPT: 160). *Köküz*: “Göğüs” (DLT I: 366; EUTS: 77) ≅ *Köksi*: “Göğüs” (DLT I: 230), Moğolcada ise *kököl* şeklindedir. Kadın göğsü Türkçede *emig* Moğolcada ise *kököl* şeklindedir. Aynı memeden süt emen kişilere Türkçede *emigdeş*, Moğolca ödünçlemeden yapılan şekline de *kököldeş* ≅ *kökeldiş* denilir (Sertkaya 2012: 47). Vásáry, Moğollarda süt kardeşler kurumu olan ‘*emildäs*’ ve ‘*kökaldäshük*’tan söz eder (Vásáry, 2012-a: 103-118). Ayrıca bkz. (KBS-I: 331-332).

III.21. *Kavuk*: “Mesane, sidiklik, kavuk” (DLT I: 383; III: 165; EDPT: 583; KBS-I: 479) ≅ *Kawuk*: “Sidiklik, mesane” (DLT I: 383). *PTurk.* “*KAbuk bladder: OTurk. *qavuuq* (OUygh.); Karakh. *qavuuq* (MK); Tur. *kavuk*; Gag. *qavuuq*; Az. *GovuG*; Turkm. *Govuq*; MTurk. *qavuuq* (AH, MA); Tat. *quwiq*; Bashk. *qiwıq*; Kaz. *quwiq*; KBalk. *quuuq*; Nogh. *quwiq*; Khak. *xõq*; Shr. *qõq*; Oyr. *kük*; Yak. *xabax*.” (EDAL: 801).

III.22. *Kuduçak*: “Kuyruk sokumu” (DLT III: 179) ≅ *Kudurçak*: Eserde *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 606).

III.23. *Yamdu*: “Kasık” (DLT III: 31). *PMong.* “*kasa crotch: WMong. *qasa* (MXTTT); Kh. *xas*; Bur. *xahä* (Barg.-Bur., DO 296); Ord. *Gasa*.” *PTurk.* “*Kaşık groin (пах): OTurk. *qasiq* (OUygh.); Tur. *kaşık*; Az. *GasiG*; Turkm. *Gäsiq*; MTurk. *qasiq* (IM, R - Vam.); Tat. *qasiq*; Bashk. *qaşiq* (dial.); Chuv. *xıza*.” (EDAL: 769).

III.24. *Yamız*: “Kasığın iki tarafı, kalçanın iç yandan uçları.” (DLT III: 10; EUTS: 184). *Yamız/ yumuz*: *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 940).

III.25. *Yaya*: “İnsanın oturamağı, kıcı. Yalnız insanda kullanılır.” (DLT III: 26, 170; EDPT: 980). *PTurk.* “*jAja 1 buttocks 2 thigh 3 waist: Karakh. *jaja* (MK) 1; Uzb. *žaja* 1; Kirgh. *žaja* 1; Kaz. *žaja* 1; Khak. *čaja* 3; Tv. *čajä*.” (EDAL: 1530).

III.26. *Ya:n*: “Uca kemiğinin başı. Uca kemiğine de ‘yan’ denir.” (DLT III: 160 EDPT: 940; EUTS: 171). *PTurk.* “*jān side: OTurk. *jan* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jan* (MK); Tur. *jan*; Gag. *jan*; Az. *jan*; Turkm. *jān*; Sal. *jan*; Khal. *jān*; MTurk. *jan* (Bor.Bad, Abush.); Uygh. *jan*; Krm. *jan*; Tat. *jan*; Bashk. *jan*; Kirgh. *žan*; Kaz. *žan*; KBalk. *žan*, *žan*, *zan*; KKalp. *žan*; Kum. *jan*; Nogh. *jan*; SUygh. *jan*; Khak. *nan*, *čan*; Shr. *čan*; Oyr. *jan*, *đan*; Tv. *čan*; Chuv. *šom*.” (EDAL: 477). *Jān*: “Side” hakkında bkz. (Stachowski 2012: 127-135).

III.27. *Em*: “Kadının dişilik aleti, Oğuzlar ve Kıpçaklarda.” (DLT I: 38, 335; KBS-I: 68). *Em*: “İlaç” (DLT I: 38; EUTS: 47, 63; TDES-I: 134; KBS-I: 330). *Em* sözcüğü ‘vulva’ anlamı ile DLT’de örtmece bir sözcüktür (Aydemir 2013-a: 111). *Am*: “Vulva” (EDPT: 155). *PTurk.* “*(i)am vulva (vulva): Karakh. *am* (MK - Oghuz, Kypch.); Tur. *am*; Turkm. *am*; Khal. *hām*; MTurk. (MKypch.) *am* (CCum., AH, At-Tuhf.); Tat. *am* (Буд. 1, 90); Kirgh. *am* (R); Kaz. *am* (R); Oyr. *am* (R); Yak. *abas* ‘vulva’; *amanax* ‘fat in the groins of cows, horses.’ (EDAL: 599) ≅ *Sügrüg*: “Kadının avret yeri.” (DLT I: 478) ≅ *Tılak*: “Kadının avret yeri. Çiğilce.” (DLT I: 411; EDPT: 495; Erdal 2004: 519) ≅ *Bitrik*: “Kadınların avret yerinde bulunan dilcik” (DLT I: 476; EDPT: 307). *Kapak*: “Kızın kızlığı.” (DLT I: 382; EDPT: 583). *PTurk.* “*Kâp 1 caul 2 virgin’s hymen 3 scrotum 4 bladder 5 afterbirth (1 оболочка плода 2 девственная плева 3 мошонка 4 пузырь 5 послед): Karakh. *qap* (MK) 1, *qaraq* (MK) 2; Tat. *qarçiq* 3, 4; Shr. *qabiçaaq* 1; Oyr. *qarçiq* 3; Tv. *harçiq* 3; Chuv. *kõpček*” (EDAL: 765). *Çor*: “Çor uragut: Avret yeri bitişik olan kadın.” (DLT III: 121). *Hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 427).

III.28. *Çekik*: “Küçük çocuk çükü” ≅ *Çekik*: “Serçeye benzer alacalı bir kuş.” (DLT II: 287; KBS-I: 227). *Çübek*: “Çocuk çükü.” (DLT I: 388). *Hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 415). *Çöbik*: “Çöp, pislik, bulanıklık.” (EUTS: 43). Çöp ve türevleri için bkz. (TDES-I: 100; KBS-

I: 255). *PMong.* “*cöb dirt, dregs: WMong. *cöb* (L 200); Kh. *cöv*; Bur. *süb*; Kalm. *cöb*; Ord. *cöb caG* “dirty time” = ‘time of war, hunger etc.’ *PTurk.* “*cöp 1 dregs, impurity, rubbish 2 stick, small branch, straw 3 penis 4 grass, hay (1 мусор 2 палочка, веточка, соломинка 3 penis 4 трава, сено): OTurk. *cöb*, *cöbik* 1 (OUygh. Budd.); Karakh. *cöb* ‘dregs of wine; any piece of noodles’; *cübek* 3 (MK; with Kypch. phonology *šöbik* ‘орызок от фрукта’); Tur. *cöp* 1, 2, 3; Gag. *cöp*, *çep* ‘gag in a barrel’, *çepkâ* ‘grapevine, wine dregs’, *çepel* ‘dirty’; Az. *cöp* 2; Turkm. *cöp* 2; Sal. *cöp* ‘weed, grass’; MTurk. *çu/üb* 2 (Pav. C.), 1 (Sangl.); Uzb. *çup* 1, 2; Uygh. *cöp* ‘grass; noodles’; Krm. *cöp* 1, 4; Tat. *cüp* 1, *cübek* ‘oakum, combings’; Bashk. *süp* 1, ‘weed’; Kirgh. *cöp* 4; ‘afterbirth’; *cöböğö* ‘dregs after boiling butter’; Kaz. *šöp* 1, 4; KBalk. *cöb* 2, 4; KKalp. *šöp* 1, 4; Kum. *cöp* 1, ‘weed; lot’; Nogh. *šöp* 1, 2; Shr. *šöp* 1, *šöbek* ‘hemp straw’; Oyr. *Çöp* 1; 4; ‘afterbirth’; Chuv. *süpə* 1; ‘newborn child.’ (EDAL: 452). *Çübek* ~ *Çöpik*, *Çöp*’e gelen +Xk küçültme ekiyle türemiştir (Vásáry 2012-b: 123). *Çekik* ve *çübek* sözcükleri ‘penis’ anlamı ile DLT’de örtmece bir sözcüktür (Aydemir 2013-a: 109).

III.29. *Sik*: “Erkeklik aygıtı” (DLT I: 334; KBS-II: 780). *Sik*: “Penis” (EDPT: 818). *PTurk.* “*sik- 1 to copulate 2 penis (coire cum femina) 2 penis): Karakh. *sik-* 1, *sik* 2 (MK); Tur. *sik-* 1, *sik*.” (EDAL: 1289). Gülensoy, ‘*sik*’ için < *si-*: ‘işemek’ + *k* şeklinde bir yapı ve anlam önerir (KBS-II: 780). Ancak, Türkçede eski bir sözcük olan ‘*sik*’ sözcüğünün aslının Göktürk Yazıtları’nda, ‘*tamah*, *istek*, *hurs*’ anlamlarında olan ‘*suk*’ sözcüğü olması kuvvetle muhtemeldir (Aydemir 2012-a: 25). *Yığaç*: “Ağaç parçası”, “Erkeğin erkeklik aygıtı.” (DLT III: 8; ığaç EDPT: 899). *Yığaç*: “tree” hakkındaki bu anlam Türk dilinin diğer şubelerinde bulunmamaktadır (EDAL: 1160). Bu bakımdan *yığaç*: zeker/ man’s penis’ manası Türk dilinde *hapax legomenon* veridir (EDPT: 79). *Yığaç* sözcüğü ‘man’s penis’ anlamı ile DLT’de örtmece bir sözcüktür (Aydemir 2013-a: 110).

III.30. *Taşak*: “Taşak. Erkeklik aygıtına da, buna yakın olması dolayısıyla bu ad verilir.” (DLT I: 380; EDPT: 562; KBS-II: 886). Eren’in belirttiği gibi, taş- kökünden -*ak* ekiyle türetilmiş olmalıdır (TDES-II: 396). *PTurk.* “*talak scrotum: Karakh. *taşaq* MK, IM; Tur. *taşak*; Gag. *taşaq*; Khal. *taşşaq*; MTurk. (MKypch.) *taşaq* (CCum., Ettuhf., Tel., Houts., AH); Uygh. (dial.) *taşaq* (YŞ); Krm. *taşaq*; Kirgh. *taşaq*; KBalk. *taşaq*; Khak. (dial.) *taşax* (Kach.), *tazax* (Sag.) (Joki 1952, 318); Oyr. *taşaq*; Yak. *tasax*.” (EDAL: 1397). *Yumurta*: “Erkeklerin taşığı” (DLT III: 433; EDPT: 938). *PTurk.* “*yumurtka egg: OTurk. *jumurta*, *jumurta* (OUygh.); Karakh. *jumurta* (MK); Tur. *yumurta*; Gag. *jimirta*; Az. *jumurta*; Turkm. *jumurtGa*; Sal. *jymü(r)dda*; Khal. *jumurqa*; MTurk. *jumurta* (Sangl.); Uzb. *jumurtqa* (dial.); Krm. *jimirta*, *imirtxa*; Tat. *jomirtqa*; Bashk. *jomortqa*; Kirgh. *žumurtqa*; Kaz. *žumirtqa*; KBalk. *zumurtqa*; KKalp. *žumurtqa*; Kum. *jimirtqa*; Nogh. *jumirtqa*; SUygh. *jomut*; Khak. *nişirtxa*; Shr. *nişirtqa*, *nuburtqa* (Бепб.); Oyr. *đimirtqa*; Tv. *čuurta*; Tof. *numurxa*; Chuv. *šwomarda*; Yak. *simit*; Dolg. *himit*.” (EDAL: 1499).

III.31. *Köt*: “Göt, arka” (DLT I: 321; KBS-I: 387) ≡ *Kudruk*: “Kıç, göt” (DLT I: 473). *Köt* (g-) (EDPT: 700) > *Kötle*: (g-) > *kötlük* (g-) (EDPT: 703), > *kötlet-* (g-) (EDPT: 704) ≡ *sıçık* (EUTS: 133). *PTurk.* “*göt: anus, buttocks: Karakh. *köt* (MK); Tur. *göt*; Gag. *göt*; MTurk. *köt* (MA, Pav. C.), MKypch. *köt* (CCum., Ettuhf.); Uzb. *ket*; Krm. *köt*; Kirgh. *köt*; Chuv. *kot*.” (EDAL: 728).

Ekleme:

Divanü Lügati't-Türk'te, *hamile*, *yalgukk(ı)ya/* sperm, *cenin* ve *kindik/* göbek sözcükleri veya bu manalara gelecek sözcükler herhalde sehven yer almamıştır. Bu sebeple konumuzla ilgisi bakımından *kindik/* göbek sözcüğü buraya ilâve edilmiştir.

Kindik: “Göbek” (EDPT: 729; EUTS: 74; TDES-I: 156-157; KBS-I: 526). *PTurk.* “*kîn, *kîndük 1 navel, navelstring, centre 2 navel of a musk-deer, musk (1 пупок, пуповина,

центр 2 мускусная железа, мускус): OTurk. *kin* 'utroba, vagina; мускус', *kindik* 1 (OUygh.); Karakh. *kin* (KB), *kün* (MK) 2; Tur. *kindik*, *künük* (dial.) 1; Turkm. *kindik* (dial.) 1; Sal. *kinžix*, *kintix* 1; Khal. *kindik* 1; MTurk. *kindik* (MA, Pav. C.) 1; Uzb. *kindik*, *kindak* 1; Uygh. *kindik* 1; Krm. *kindik* 1, 'belly'; Tat. *kendek* 1; Bashk. *kendek* 1; Kirgh. *kindik* 1; Kaz. *kindik* 1; KBalk. *kindik* 1; KKalp. *kindik* 1; Kum. *gindik* 1; Nogh. *kindik* 1; SUygh. *kendek* 1 (ЯЖУ); Khak." (EDAL: 818). *PTurk.* "göpek navel (пупок): Karakh. *köbek* (IM); Tur. *göbek*; Gag. *göbek*; Az. *göbäk*; Turkm. *göbek*; MTurk. *köbek* (Sangl.); Krm. *köbek*; Tat. *kübäk* (dial.); Chuv. *кьоваб*." (EDAL: 723). *Köbek* (g-): "Navel" (EDPT: 688). *İnegü:* "Vücut içerisinde, göbek karşısında kulunca benzer bir hastalık." (DLT I: 137). '*Göbek*' anlamındaki '*kindik*' sözünün, DLT'de Kençekçe kaydıyla, "*Küp gibi, topraktan yapılan büyüğe bir kaptr, içerisinde un ve una benzer şeyler konur.*" (DLT I: 480; EDPT: 729) şeklinde tanımlanan '*kendük*' sözü ile semantik bir ilişkisinin bulunduğu açıktır.

IV- Divanü Lûgati't-Türk'te Kol ve Bacaklar

IV.1. Kol: "Kol" (DLT III: 134; EDPT: 614; EUTS: 55, 119; KBS-I: 533-534). *PTurk.* "Kol 1 arm 2 hand: OTurk. *qol* 1 (OUygh.); Karakh. *qol* 1 (MK, KB); Tur. *kol* 1; Gag. *qol* 1; Az. *gol* 1; Turkm. *gol* 1; Sal. *qol* 1; Khal. *qol* 1; MTurk. *qol* 1, 2 (Abush., Sangl., MA, Бор. Бад.); Uzb. *qul* 1, 2; Uygh. *qol* 1, 2; Krm. *qol* 1, 2; Tat. *qul* 1, 2; Bashk. *qul* 1, 2; Kirgh. *qol* 1, 2; Kaz. *qol* 1; KBalk. *qol* 1, 2; KKalp. *qol* 1, 2; Kum. *qol* 1, 2; Nogh. *qol* 1, 2; SUygh. *qol* 1; Khak. *xol* 1, 2; Shr. *qol* 1, 2; Oyr. *qol* 1, 2; Tv. *xol* 1, 2; Tof. *qol* 1; Chuv. *xol* 'shoulder'; Yak. *xol* 1; Dolg. *kol* 'shoulder." (EDAL: 831).

Çolak: "Çolak" (DLT I: 381). *Ketü:* "Çolak. Kıpçakça" (DLT III: 219) ≅ *Ketü:* "Crippled, with disabled hand." Clauson sözcüğün *ket-* kökünden *ketig* şeklinin ilk kullanımı olduğu görüşündedir (EDPT: 701) ≅ *Solamuk:* "Solak kişi" (DLT I: 487; EDPT: 827) ≅ *Unğamuk:* "Solak" (DLT I: 162). -(V)muk/(V)mük işlevi belli değildir. *Aşağulama*, *küçültme* bildiren isimler yaptığı düşünülmektedir: *kara* > *karamuk* (bir tür ot), *sol* > *solamuk* '*solak*' (Clauson 2007: 189). *Çulkuy eliğ:* "Eli çolak kişi" (DLT III: 242). *Çolku:y*, *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 420).

IV.2. Odhluk: "Kol kemiğinin kalın yeri." (DLT I: 98). Eserde *hapax legomenon* bir veridir.

IV.3. Bilek: "Bilek" (DLT I: 385; EDPT: 338-339; EUTS: 28; KBS-I: 145). *PTung.* "bile-n 1 wrist 2 lapel on mittens (1 запястье 2 отворот на рукавицах): Evk. *bile(n)* 1, 2; Evn. *bilen* 1; Neg. *bile* 2; Ork. *bile* 2; Ud. *bule* 1 (Корм. 215), *bilepti*, *bulepti* 'bracelet." *PTurk.* "bilek wrist, forearm: OTurk. *Bilek* (OUygh.); Karakh. *bilek* (MK, KB); Tur. *bilek*; Gag. *bilek*; Az. *biläk*; Turkm. *bilek*; MTurk. *bilek* (Бор. Бад., Sangl.); Uzb. *bilak*; Uygh. *biläk*; Krm. *bilek*; Tat. *beläk*; Bashk. *beläk*; Kirgh. *bilek*; Kaz. *bilek*; KBalk. *bilek*; KKalp. *bilek*; Kum. *bilek*; Nogh. *bilek*; Khak. *pölek*; Shr. *pilek* (R, Берб.); Oyr. *belek*; Tv. *bilek*; Yak. *belenčik*, *belenñik*." (EDAL: 343).

IV.4. Eliğ: "El. *Ong eliğ:* Sağ el (EUTS: 47), Oğuzlar '*sağ eliğ*' derler. Bütün Türkler 'sol el'e '*sol eliğ*' derler." (DLT I: 72). *Oñ eliğ:* "Sağ el. Çiğilce." (DLT I: 41). *Sağ eliğ:* "Sağ el. Oğuzca. Diğer Türkler bu kelimeyi bilmezler." (DLT III: 154). *Sol eliğ:* "Sol el" (DLT III: 134). *eliğ* ≅? *élig:* (EDPT: 140). *PTung.* "nāla hand (pyka): Evk. *nāle*; Evn. *nāl*; Neg. *nāla*, *nāla*; Man. *gala*; SMan. *Galə* (68); Jurch. *ηa-la* (504); Ul. *nāla*; Ork. *nāla*; Nan. *nāla*, *nāla*, *nāla*; Orch. *nāla*, *nāla*; Ud. *nāla*; Sol. *nāla*, *nāli*." *PTurk.* "el, -ig hand (pyka): OTurk. *eliğ* (Orkh., OUygh.); Karakh. *eliğ* (MK); Tur. *el*; Gag. *jeł*; Az. *äl*; Turkm. *el*; Sal. *el*; Khal. *äl*; MTurk. *el*, *eliğ* (Abush., MA, Бор. Бад., Sangl.); Uzb. *ilik* (arch.); Uygh. *ilik* (dial.); SUygh. *ilij*; Shr. *ilik* (Берб.), *ilgilik* 'mitten'; Tof. *eldik* 'mitten'; Chuv. *alb*; Yak. *ilī*, *elī*; Dolg. *ilī*." (EDAL: 1024).

IV.5. Ernek: "Parmak. '*Erñek*' de denir." (DLT I: 104; EDPT: 234) ≅ *Erñek:* "Parmak" (DLT I: 121; EUTS: 50). *PTurk.* "ernek finger, thumb: OTurk. *ernek* (Orkh., OUygh.);

Karakh. *ernek*, dial. *ernek* (MK); MTurk. *Ernek* (Pav. C.); Khak. *irgek*; Oyr. *ergek*; Tv. *ergek*; Yak. *erbex*; Dolg. *erbek*." (EDAL: 1138). *Çıçalak*: "Serçe parmak" (DLT I: 487; çıça:lak: EDPT: 401). *Çıçamuk*: "Serçe parmağın yanındaki parmak, yüzük parmağı." (DLT I: 487; EUTS: 40; çıça:muk: EDPT: 401). *PTurk.* "çimiç- small finger: OTurk. *çıçamuq* (OUygh.); Karakh. *çıçamuq* (MK); Uzb. *çimçalq*; Uygh. *çimalik*; Kirgh. *çimçalaq*; Khak. *şimalçix*, *çimalçix*; Shr. *şimaliq*; Oyr. *çimal* (dial.); Tv. *şumaş*." (EDAL: 1329). DLT'de ve Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanan bu *çıçalak* 'serçe parmak' ve *çıçamuk* 'yüzük parmağı' sözcükleri hakkında müstakil araştırmalar yapılmıştır (Tokay 2012: 204-210; Çetin 2012: 1217-1227). *Uluğärmğäk*: "Baş parmak" (EUTS: 173) ≅ *PMong.* "herekei thumb (большой палец): MMong. *xeregai* (SH), *hərəkəjin* (gen.) (LH); WMong. *erekei* (L 322); Kh. *erxi*; Bur. *erxi*; Kalm. *erkə* (Dörbet); Ord. *erxi*; Dag. *xereg*, (Тод. Дар. 175) *xergı*; *herehe* (MD 161); S.-Yugh. *hermegci*." (EDAL: 1138). *Suk emğek*: "İşaret, şahadet parmağı. Bu, yarsılı (haris) parmaktır. Çünkü ilk önce yemeğe bu uzanır." (DLT III: 130; EDPT: 804). *PTurk.* "biarñak finger, thumb (палец, большой палец): Karakh. *barmaq* (Tefs., IM); Tur. *parmak*, dial. *barnak*; Gag. *parmaq*; Az. *barmaq*; Turkm. *barmaq*; Sal. *parmax*; Khal. *barmaq*; MTurk. *barmaq* (Sangl., MA); Uzb. *barmaq*; Uygh. *barmaq*; Krm. *barmaq*; Tat. *barmaq*, dial. *barnaq*; Bashk. *barmaq*, (Pallas) *parmaq*; Kirgh. *barmaq*; Kaz. *barmaq*; KBalk. *barmaq*; KKalp. *barmaq*; Kum. *barmaq*; Nogh. *barmaq*; Chuv. *pürne*." (EDAL: 1093). *Erñeyü*: "Altı parmaklı adam." (DLT I: 136).

IV.6. *Bogum*: "Boğum. Parmakların boğumu." (DLT I: 395; EDPT: 315) ≅ *Bogun*: "Boğum, parmak boğumu." (DLT I: 399; EDPT: 316). *Bağış*: "Parmakların ve başka uzuvların ek yerleri." (DLT I: 367; EDPT: 321). -Vş işlevi belli değildir: ba:g > bağış kelimelerinin her ikisi de bağ anlamına gelir. Bu göreviyle işlek olmayan bu ek fiilden isim yapma eki olarak yaygın bir şekilde kullanılır (Clouston 2007: 191). *PMong.* "bog- collar bone, shoulder bone (ключица, плечевая кость): WMong. *boytu* (L 111), 'arm bone, part of arm from shoulder to elbow, part of animal's front leg' (Kow. 1211); Kh. *bogt(o)* 'elbow bone'; *buquj* 'distal end of forearm, forearm, carpus'; Bur. *bogto* 'shoulder bone'; Kalm. *bōG*, *bokčə* (*çimgn*), *boktə* 'shoulder bone'; Ord. *boGto* 'elbow bone'; *bugüi* 'ankle' (Khorch.). *PTurk.* *bogum joint (сустав): Karakh. *boym*, *boyun* (MK); Tur. *boyun*, *boyum*; Turkm. *boGun*; Sal. *puyum* (Kakuk); MTurk. *boyun* (Sangl., Бор. Бад., Pav. C.); Uzb. *buyn*; Uygh. *boyam*; Krm. *buun*; Tat." (EDAL: 358).

IV.7. *Tırnak*: "Tırnak" (DLT III: 382; EDPT: 551; EUTS: 155; TDES-II: 407; KBS-II: 895) ≅ *Anğrāk*: "Tırnak" (EUTS: 11). *PTurk.* "dırña-k finger-nail, claw: OTurk. *tırñaq* (OUygh.); Karakh. *tırñaq* (MK, KB); Tur. *tırnak*; Gag. *tırmaq*; Az. *dırnaG*; Turkm. *dırnaq*; Sal. *zırna(:)x*; Khal. *tırmaq*; MTurk. *tırñaq/ tırñaq* (Sangl.); Uzb. *tırnaq*; Uygh. *tırnaq*; Krm. *tırmax*; Tat. *tırnaq*; Bashk. *tırnaq*; Kirgh. *tırnaq*; Kaz. *tırnaq*; KBalk. *tırnaq*; KKalp. *tırnaq*; Kum. *tırnaq*; Nogh. *tırnaq*; SUygh. *dərmaq*; Khak. *tırğax*; Shr. *tırğaq*; Oyr. *tırGaq*; Tv. *dırğaq*; Tof. *dırğaq* 'comb'; Chuv. *çerne*; Yak. *tırñax*; Dolg. *tırñrak*." (EDAL: 402).

Örünğ: "Gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklı. *Tırngak örünği*: Tırnak beyazlığı." (DLT I: 134). Bu veri 'örün' değil 'ürün/ white' (EDPT: 233) olması gerekir. *PTurk.* "ürün (*örün) 1 white 2 dawn: OTurk. *ürün* 1 (Orkh., OUygh.); Karakh. *ürün* 1 (MK, KB); Tur. *ürün* 'milk, yoghurt'; Khal. *hirin*, *hürün* 1; MTurk. *ürün* (Sangl.) 1; Kirgh. *ürün barañ* 2; Yak. *ürün* 1, *örüös*, *örüös*, 'белая кайма на морде'; Dolg. *ürün*." (EDAL: 1040).

Süknegü: "Et ile tırnak arasında çıkan sivilce." (DLT I: 491).

IV.8. *Adhut*: "Avuç" (DLT I: 50; EUTS: 4) ≅ *Avut*: "Avuç. 'Adhut' dahi denir." (DLT I: 83) ≅ *Aya*: "Aya, avuç içi" (DLT I: 85; KBS-I: 91; EUTS: 18). *Avuç*: (EDPT: 6; TDES-I: 25 KBS-I: 89-90) ≅ *ayaça* (EUTS: 18) ≅ *adut*. (EDPT: 44). *PTurk.* "abuç handful: Karakh. *avut* (MK), *avut-ča*, *avuç-ča* (KB), *avuč* (Tefs.); Tur. *avuç*; Gag. *auç*; Az. *ovuç*; Turkm. *ovuç*, *jan-ovuç*;

Sal. *uʃ*; MTurk. *avuč* (MA, Sangl., Боп. Бад.); Uzb. *хавуч*; Uygh. *oç*; Krm. *avuč*, *uvuč*, *uvuc*; Tat. *uç*; Bashk. *us*; Kirgh. *ūç*; Kaz. *uwıjs*; KBalk. *uvuč*; KKalp. *uwıjs*; Kum. *uvuč*; Nogh. *uwıjs*; SUygh. *oş*; Khak. *os*; Shr. *oş*; Oyr. *ūş*; Chuv. *йвѹс*.” (EDAL: 309).

IV.9. *Başgak*: “Oyluk kemiklerinin üstü.” (DLT I: 470). *Başga:k*: (EDPT: 379) ≅ *sapğa:k*: *Hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 786).

IV.10. *Yank*: “Oylukların çenetlere bitiştiği yer, oyluk kemikleri başı.” (DLT III: 15; EDPT: 962). Eserde bu mana ile *hapax legomenon* bir veridir.

IV.11. *Koltuk*: “Koltuk” (DLT I: 475; EDPT: 619; KBS-I: 535-536). *Koltuk*: “Armpit” (EDAL: 832) ≅? *PTurk.* “*Kōjn armpit, bosom: OTurk. *qojjn*” (EDAL: 830). *Kol* ve *alt* kelimelerinden oluşan belirtisiz isim tamlaması durumundaki birleşik kelimeye *-k* eklenerek (*kol+altı-k > koltuk*) meydana getirilmiş birleşik bir sözcük olduğu kabul edilebilir (Başdaş 2006: 51). *-duk/-dük/-tuk/-tük* işlevi belli değildir. *-duruk* ekinin kısaltmış şekli olabilir. Sık kullanılan bir ek değildir (Clauson 2007: 189).

IV.12. *Tiz*: “Diz” (DLT III: 123; EDPT: 570; EUTS: 158; TDES-I: 115-116; KBS-I: 290-291). *Tung.* “*tūrē-kse; Mong. *tūrej; Turk. *dīr; Kor. *tāri. *PTung.* *tūrē-(kse) boot-top (голениище): Evk. *tirēkse*; Neg. *tijekse*; Man. *ture*; Ul. *turekse*; Ork. *tureske*; Nan. *turekse*; Orch. *tjekse*; Ud. *tiehe*.” ≅ *PTurk.* “*dīr (*dūr) knee: OTurk. *tiz* (Orkh.); Karakh. *tizle*-(MK) ‘to press with one’s knees’; Tur. *diz*; Gag. *diş*; Az. *diz*; Turkm. *diz*; Sal. *tūzy*, *tizy*; Khal. *tiz*; MTurk. *diz* (Pav. C., MA); Uzb. *tiz*; Uygh. *tiz*; Krm. *tiz*; Tat. *tez*; Bashk. *teđ*; Kirgh. *tize*; Kaz. *tize*; KBalk. *tiz*; KKalp. *dize*; Kum. *tiz*; Nogh. *tiz*; SUygh. *diz*; Khak. *təzek*; Shr. *tize* (R., Бep6.); Oyr. *tize*; Tv. *diskek*; Tof. *tiskek*; Chuv. *čər-puśš*; Yak. *tūhex*.” (EDAL: 1447).

IV.13. *Tirsgek*: “Dirsek” (DLT III: 424; KBS-I: 289). *Tirsge:k* (?d-): (EDPT: 553). Stachowski, konuyla ilgili çalışmasında Türkçe *dirsek* ≅ *dirsek* ‘dirsek’ ve *tühürges* ‘diz’ sözcüklerinin aynı kök ve anlam dairesine ait sözcükler olduğu üzerinde durmuştur (Stachowsk 2013: 135-142). Nitekim anlam ilgisi nazara alındığında bu organ adının, *diz* (<*tiz*), *dik* (<*tik*:-dikiş dikmek) kelimeleriyle birlikte *ti ortak kökünden *ti-r-is-gek* biçiminde türetildiğini kabul etmek gerekmektedir (Başdaş 2006: 49).

IV.14. *Ayak*: “Ayak/ leg, foot” (DLT I: 84; TDES-I: 26; KBS-I: 91-92). > *Adhak*: “Ayak” (DLT I: 65; EUTS: 2). Eren, sözcüğü *at-* (ad-) *-ak* biçiminde izah etmiştir (TDES-I: 26). *Adak*: ayrıntı için bkz. (Clauson 2013: 186; EDPT: 45). “Çiğiller ve başka Türklerce ‘ı’ olarak söylenen harfi Rus ve Rum ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları, hep birden, (ı z) olarak söylerler. Öbür Türkler ‘ayak’a ‘اڤا/ *adhak*’ bunlar ‘اڤا/ *azak*’ derler.” (DLT I: 32). *But*: “Ayak, bacak” (EUTS: 36). *PTurk.* “*adak foot: OTurk. *adaq* (Orkh., OUygh.); Karakh. *adaq* (MK); Tur. *ajak*; Gag. *ajaq*; Az. *ajaG*; Turkm. *ajaG*; Sal. *aja*(:); Khal. *hada:q*, *hadaq*; MTurk. *ajaq* (Abush., Sangl.); Uzb. *ajaq*; Uygh. *ajaq*; Krm. *ajax*; Tat. *ajaq*; Bashk. *ajaq*; Kirgh. *ajaq*; Kaz. *ajaq*; KBalk. *ajaq*; KKalp. *ajaq*.” (EDAL: 1118). “Kum. *ajaq*; Nogh. *ajaq*; SUygh. *azaq*; Khak. *azax*; Shr. *azaq*; Oyr. *adaq*; Tv. *adaq* ‘bottom part’; Tof. *adaq* ‘сошки; нижняя часть’; Chuv. *ora*; Yak. *ataq*; Dolg. *atak*.” (EDAL: 1118-1119). *PTurk.* “*büt 1 thigh 2 leg, foot (1 бедро 2 нога): OTurk. *but* (OUygh.) 2; Karakh. *but* (MK) 1; Tur. *but* 1; Gag. *but* 1; Az. *bud* 1; Turkm. *büt* 1; Khal. *büt* 1; MTurk. *but* (Abush., Sangl.) 1; Uzb. *but* ‘groin’; Uygh. *put* 2; Krm. *but* 1; Tat. *bot* 1; Bashk. *bot* 1; Kirgh. *but* 2; Kaz. *but* 1; KBalk. *but* 2; KKalp. *put* 1; Kum. *but* 2; Nogh. *but* 1; SUygh. *put* 2; Khak. *put* 1; Oyr. *but* 2; Tv. *but* 2; Tof. *but* 2; Yak. *büt* 1; Dolg. *büt*.” (EDAL: 380).

Görüldüğü üzere ‘*ayak*’ sözcüğü, Türk dilinin tasnifleri ve karşılaştırmalı ses bilgisi incelemelerinde başvurulan temel bir sözcüktür. Sözcüğün kök ünlüsünün sonundaki *-d* ünsüzü tarihî ve çağdaş lehçelerde türlü değişimlere uğramıştır. Bu değişim, eldeki verilere göre genellikle *-y* olma yönündedir (Doğan 2005: 145). *PMong.* “*(h)adag end, lower part of stream (конец, устье, низ тече-ния): WMong. *adaγ* (L 9); Kh. *adag*; Bur.

adağ; Kalm. *adəg*; Ord. *adaq*.” (EDAL: 1118). “*Bu er ol işiğ adhakka tegürge*: Bu, işi ayağına değiren, sonuna kadar götüren bir adamdır.” (DLT I: 522). Dolayısıyla Türk dili şubelerinde ‘*azak/ ayak*’ kavramının ‘*son*’ bilgisine temel oluşturduğu böylelikle bu kavram dairesi içerisinde yeni anlamlar türettiği görülmektedir (Özşahin 2013: 131-138).

IV.15. *Topık*: “*Topuk sünğük*: Topuk kemiği” (DLT I: 380; EUTS: 158). *Top*: “*Topık* kelimesinin kısaltılmışıdır.” (DLT III: 119). Eren’in belirttiği gibi, sözcük *top* kökünden - (u)k küçültme ekiyle türetilmiş olmalıdır (TDES-II: 412). *Tobuk* > *ţobuk* > *topuk*: “a ball” (EDPT: 437-438). *PTurk*. “*topık 1 knee cap 2 knee 3 ankle-bone (1 коленная чашечка 2 колено 3 лодыжка): OTurk. *topıq* 3 (OUygh.); Karakh. *topıq* 3 (MK), 1 (KB, IM); Tur. *topuk* 3; Gag. *topuq* 3; Az. *topuG* 3; Turkm. *topuq* 3; MTurk. (MKypch.) *topuq* (Houts., AH) 3; Uzb. *topıq* 3; Uygh. *topuq* 3; Krm. *tobuq* 3; Tat. *tubıq* 1; Bashk. *tubıq* 1; Kirgh. *topuq*, *tomuq* 1, 3; Kaz. *tobıq* 1, 3; KBalk. *tobuq* 2; KKalp. *tobıq* 3; Kum. *tobuq* 2; Nogh. *tobıq* 1, 3; SUygh. *tōq* 1; Khak. *tomıx* 1, 3; Oyr. *topuq*, *tomuq* 1, 3; Tv. *dowuq* 1; Tof. *to'puq* 1; Yak. *tobuk* 2; Dolg. *tobuk* 2.” (EDAL: 1460) ≡ *Tolarsuk*: “*Ayak ökçesi*” (DLT I: 502) ≡ *tolursuk*: Okunuşu şüphelidir (EDPT: 501) ≡ *Aşuk*: “*İnsanın topuk kemiği*” (DLT I: 66; EDPT: 259; KBS-I: 85).

IV.16. *Ağ*: “İki bacak arasındaki boşluk. Parmakların arasındaki boşluğa da böyle denir.” (DLT I: 80; EDTP: 75; EUTS: 4). *PTurk*. “*(i)ag 1 space between the legs 2 wedge between trouser legs (1 промежуток между ногами 2 клин между штанинами): OTurk. *ay* (OUygh.) 1; Karakh. *ay* (MK) 1; Gag. *ā* 2; Az. *ay* (dial.) 2; Uzb. *ay* 2; Uygh. *ay* 2; Krm. *aw* 1; Kaz. *aw* 2; Nogh. *aw* 2.” (EDAL: 597).

Axsak: “*Aksak, topal*” (DLT I: 119; axsa:k EDPT: 95).

Axsak buxsak: “*Topal ve çolak*” (DLT I: 466). *PTurk*. “*agsa- 1 to hobble, limp 2 lame (1 хромать 2 хромо́й): Karakh. *axsa-* (MK) 1, *aqsaq*, *aysay* (MK) 2; Tur. *aksa-* 1; Az. *axsa-* 1; Turkm. *aGsa-* 1; Uzb. *aqsa-* 1; Tat. *aqsa-* 1; Bashk. *aqha-* 1; Kirgh. *aqsa-* 1; Kaz. *aqsa-* 1; KBalk. *axsa-*, *asxa-* 1; KKalp. *aqsa-* 1; Kum. *aqsa-* 1; Nogh. *aqsa-* 1; SUygh. *axsa-* 1; Khak. *axsa-* 1; Tv. *asqa-* 1; Yak. *axşım* 2. Turk. > Mong. *asag* ‘(animal) lameness.’” (EDAL: 499).

Kırık: “*Kırık er. Çolak adam. Kırık adhak: Topal adam.*” (DLT I: 382; EDPT: 652).

Biçgil: “*Eldeki, ayaktaki çatlaklar.*” (DLT I: 480; EDPT: 294).

Değerlendirme ve Sonuç

I- Tespit edilen sözcüklerden, etrek, ilik ve sağ elig Oğuzca, em/ am ve yangluk Oğuzca ve Kıpçakça, adhak, ketü ve sulak/ dalak Kıpçakça, beñ > benek ve bitrik Arguca, aybanğ, onğ elig/ sağ el, şebing ve tılak ise Çiğilce kayıtlıdır.

II- Eserde, anğ, arsal, aybanğ, başgak, bagırsuk, bē:z, bitrik, bogurda, bōng, büksek, bükte, bükün, çıçalak, çıçamuk, çolak, çor, çübek, emirçge, enğek, ernğeyü, etrek, ilik, karna:ğu, kanğrak, keweğ, kevgē:k, kıs/ wife, karı, kirpik, kongragu, köküz, kuduçak, küsri, odhluk, oldrum/ kötürüm, owruğ(k), öz/ sağır, sigil, suka:r, tamak, tamur, taylanğ, ten, tiz/ diz, tokluk, tolarsuk, tunğu/ sağır, uça, unğamuk, uşun, ümgük, yamız, yarık, yarın, yıga:ç/ penis sözcükleri eserde hapax legomenon sözcüklerdir.

III- Em ~ am/ ‘vulva’, çübek ‘penis’, yıga:ç/ ‘penis’ Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında örtmece sözcük olarak değerlendirilebilecek sözcüklerdir.

IV- Eğin > çigin/ omuz’ sözcüğünde Eski Türkçeden günümüze gelen ‘ebir > evir > çewür > çevir’ örneğine benzer ç- ön türemesi olduğu değerlendirilmiştir. Bu sözcük *y-* türemesi veya *y* > *c* değişimi ile ‘*yarın/ omuz*’ şeklinde de kullanılmaktadır.

V- Türkçede 'baş' sözcüğü 'lider, önder, büyük, başlangıç' kavramlarına, 'ayak/ azak' sözcüğü ise 'son' bilgisine temel oluşturduğu değerlendirilmiştir. Buna göre Türkler insanı baştan ayağa doğru tanımlamaktadırlar. Nitekim Türk tefekküründe 'sarı etük' ile 'kızıl börk' arasındaki beden (et-öz ~ töz) kâinatın sembolüdür.

VI- İnsan vücudunun organlarıyla ilgili birçok sözcük öz Türkçe olduğundan değişikliğe uğramadan veya az bir değişikliğe uğrayarak günümüze ulaşmıştır: Ağız/ ağız, boyun, axsak/ aksak, alın, aşuk/ aşık, avuç, ayak, bağır, bağırsuk/ bağırsak, baş, bél/ bel, bēz, bilek, bogaz/ boğaz, boy < bodh: boy, böğür, burun, but, çelpek/ çapak, çiğın, çolak, elig/ el, em/ am, ilik, kan, karın, kasığ/ kasık, kaş, kıl, kirpik, kişi, kol, koltuk, kö:z/ göz, köküz/ göğüs, köngül/ gönül, köt/ göt, kulak, kurugsak/ kursak, menğ/ ben, oldrum/ kötürüm, öt, öz, saç, sagra, sengil/ siğil, sik, singir/ sinir, sulak/ dalak, tamgak/ damak, tamur/ damar, taşak, taz/ daz, ten, teri/ deri, tıl/ dil, tırnğak/ tırnak, tirsgek/ tirsek, tış/ diş, tiz/ diz, topık/ topuk, tōş/ dōş, ümgük/ ümük, yarın, yumurtga/ yumurta, yüz.

VII- Bağır/ bağırna bas-, bağırsuk/ bağır-, bağış/ bağışla-, köngül ~ gönül/ gönüllen-, öpke ~ öfke/ öfkelen-, öt ~ öd/ ödü pat-, singir ~ sinir/ sinirlen-, yürek/ yürek- organ adları ile fiiller arasında bir ilgi bulunduğu açıktır. Nitekim bazı kelimelerin menşeyini ilkel insanın düşünce tarzını nazara almak suretiyle bulabiliriz. Bugün soyut kavram bildiren 'öfke' kelimesinin menşeyini ilkel insanın her olayı müşahhas olarak ifade etmiş olduğunu nazara alarak aydınlatabiliyoruz. 'Öfke', eski Türkçede 'öpke' akciğer demektir. Eski insanlar, 'hiddet/ kızgınlık' olayının akciğerin kabarmasıyla meydana geldiğini düşünmüştür. "Çünkü öfke akciğerden gelir. Bu birini ötekine yaklaştırmıştır. Bu Arapların yağmura 'gök' demeleri gibidir." (DLT I: 73, 128). 'Merhamet, şefkat' anlamları 'karaciğer' demek olan 'bağır' kelimesiyle ifade edilmiştir. Bugünkü Türk lehçelerindeki 'bağırna bas-' sözü bu ilkel düşüncenin dildeki hatırasıdır. 'Korku/ dehşet' anlamları da 'öd patla-' ve 'yürek yarıl-' sözüyle anlatılır.

Buna göre, bu eylemlerin ilgili olduğu organın hareketiyle gerçekleştiği düşünülmüştür.

VIII- İlk sesine göre belirgin olan organ adları:

b- harfi ile 15 tane: Bağır, bağış, baş, başgak, bél, bilek, bitrik, boğım, boğaz, boy < bodh/ boy, boyun, böğür, burun, bükte, bükün.

k- harfi ile 20 tane: Kan, kağrak, kapak, karak, karın, kasığ(k), kaş, kıl, kirpik, kol, koltuk, kongragu, kö:z/ göz, köküz/ göğüs, köngül, köt, kudruk, kulak, kurugsak, küsri.

t- harfi ile 14 tane: Tamgak, tamur, taşak, ten, teri/ deri, tıl, tirsgek, tış/ diş, tiz/ diz, tolarsuk, topık/ topuk, tōş/ dōş, tulun, tüpü.

IX- Son sesine göre belirgin olan organ adları:

k- harfi ile 36 tane: Agrug(k), aşuk, ayak, başgak, bilek, bitrik, çekik ~ çübek, çıçalak, çıçamuk, engek, ernek, kağrak, kapak, karak, kasığ(k), kirpik, koltuk, kudruk, kulak, kurugsak, odhluk, owruğ(k), özek, sakak, sik, sulak/ dalak, süngük, tamgak, taşak, tirsgek, tolarsuk, topık, ümgük, yanğak, yarık, yürek.

n- harfi ile 12 tane: Alın, boyun, burun, bükün, egin, erin, kan, karın, ten, tulun, uşun, yarın.

z- harfi ile 8 tane: Ağız, boğaz, köküz, kö:z/ göz, öz/ kalp, tiz, yamız/ yumuz, yüz.

X. İlk ve son sesi k olan 9 adet: kağrak, kapak, karak, kasığ(k), kirpik, koltuk, kudruk, kulak, kurugsak.

Bu çalışmamızda değerlendirdiğimiz sözcüklerden önemli bir kısmı eserde *hapax legomenon* durumdadır. Birçok organ adı veya organlarla ilgili terim XI. asırdan

günümüze ulaşmıştır. 8 organ adı -z, 36 organ adı da -k ile sona ermektedir. Bununla beraber organ adlarının sonunda bulunan -k ünsüzünün, başlıca küçültme ve sevgi ifade ettiği veya -z sesinin tesniye eki olduğu yönündeki görüşler ikna edici değildir. Eski Türkçede -k ve -z ile biten birçok sözcük vardır. Bunların bazıları vücut parçalarının adlarıdır; ayrıca isimden isim türeten -k ve -z eki de mutlaka mevcuttur. Türk dilinin tarihî sözlüklerindeki madde başı sözcükler göz önüne alındığında, başında t/ d, k/ g ve b fonemleri taşıyan sözcüklerin büyük bir çoğunluk teşkil ettiği görülmektedir. Bu bakımdan, Türk dilinde birçok organ adının k, t ve b fonemleri ile başladığı, birçok organ adının da -k, -n ve -z ekleri veya sesleri aldığı görülmektedir. Organ adı yapımında gerek bu fonemlerin, gerekse aralarında ortak bir yön bulunduğu sanılan, ancak ikna edici bir açıklaması yapılamayan -k, -n ve -z eklerinin çeşitli açılardan müstakil bir çalışmada ele alınması gerekmektedir.

Sonuç itibarıyla, Divanü Lûgati't-Türk sadece dil, kültür ve edebiyat tarihçilerimizce değil, tıp biliminden metalürjiye, tekstilden mimarlığa ve kuş bilimine kadar (*Ornithologist*) akla gelebilecek hemen her konuda ele alınıp değerlendirilmesi gereken kıymetli bir eserdir. Bu bakımdan Divanü Lûgati't-Türk'ü Türk milletine kazandıran rahmetli âlim Ali Emiri Efendi'nin bu kitabın kıymetini takdir ederken: "Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak." demesinin ne kadar manalı bir söz olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

- DLT: Divanü Lûgati't-Türk
 EDAL: An Etymological Dictionary of the Altaic Languages
 EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
 EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
 KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
 TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2008). *Bin yıl önce bin yıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lûgat'it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altıntaş, A. (1988). Divanü lûgat-it türk'deki tıp terimleri, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, 65-73. p-ISSN: 1304-3870, e-ISSN: 1304-3900.
- Aydemir, A. (2012-a). Divanü lûgati't-türk'te aşk ve cinsellik üzerine, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(2), 15-41. Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_45. e-ISSN: 2147-2971/ p-ISSN: 2148-4163.
- Aydemir, A. (2012-b). Kutadgu bilig ve divanü lûgati't-türk'e göre 'saç-sakal' kültürü üzerine, *Turkish Studies*, 7(3), 329-350. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3421. ISSN: 1308-2140.
- Aydemir, A. (2013-a). About the words of euphemism in divanü lûgati't-türk, *International Journal of Language Academy*, 1(1) 107-120. ISSN: 2342-0251.
- Aydemir, A. (2013-b). Divanü lûgati't-türk'te problemler iki cümle üzerine, *Turkish Studies*, 8(4), 223-231. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3483. ISSN: 1308-2140.
- Aydın, M. (1999). Gönül kelimesi üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 566, 104-108. ISSN: 1300-2155.

- Başdaş, C. (2006). Türkçe organ adlarında kelime sonu -k ünsüzü ve çokluk, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 21, 45-57. ISSN: 1304-9828.
- Batmaz, M. (2013). Eski Uygur Türkçesinde tıp terimleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı*, (Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer), Ankara: Gayri matbu yüksek lisans tezi.
- Bayat, A. H. (2003). Divânü lûgati't-türk'te tıbbî terminoloji, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, 103-122. ISSN 1300-669X.
- Bilge, K. R. (1987). Divanü lûgati't-türk ve emiri efendi, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 430, 182-189. ISSN: 1300-2155.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler, (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 185-196. ISSN: 1307-7821.
- Clauson, S. G. (2013). Türkçe y ve ilgili sesler, (Çev. Selcen Koca Sarı), *Gazi Türkiyat*, Sayı: 12, 175-194. ISSN: 1307-914X.
- Çağatay, S. (1972). Divanü lûgat'te 'bukuk', *Divanü Lûgat-it-Türk Özel Sayısı*, *Türk Dili Dergisi*, XXVII(253), 53-55. ISSN: 1300-2155.
- Çetin, E. (2012). Uygurca küçük erkek, karahanlı türkçesi çıçalak ve Türkiye Türkçesi serçe parmak sözleri üzerine, *Turkish Studies*, 7(4), 1217-1227. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3866. ISSN: 1308-2140.
- Çetinkaya, B. (2007). Bağlam içerisinde yürek ve kalp sözcükleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 111-134. ISSN/E-ISSN: 1302-1265.
- Doerfer, G. (1981). Temel sözcükler ve altay dilleri sorunu, (Çev. Semih Tezcan), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 1-16, ISSN: 0564-5050.
- Doğan, L. (2005). Türk dilinde organ adları üzerine bir inceleme -ana ve ara temel kelimeler, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 141-163. ISSN: 1305-7766.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- Eren, H. (1954). Etimoloji araştırmaları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 31-32. ISSN: 0564-5050.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, I-II, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Güner, G. (2011). Divânü lügati't-türk'te geçen ulas/ öles 'süzgün, baygın' kelimesinin okunuşu, anlamı ve yapısı üzerine düşünceler, *Turkish Studies*, 6(1), 1226-1230. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.1948. ISSN: 1308-2140.
- İnayet, A. (1998). Çincedeki türkçe kelimeler üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 6, 773-780. ISSN: 1301-077.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lügati't-türk*, (Çev. Besim Atalay), Cilt I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksel, B. (2009). Divanü lügati't-türk'te yer alan efsaneler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 262-269. ISSN: 1307-9581.
- Ölmez, M. (2011). Tek örnek tek örnek değildir: eski türkçe üz 'sağır' sözü hakkında, *Mahmūd Al-Kâşğari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divânü Luğati't-Türk Sempozyumu*, İstanbul: 5-7 Eylül 2008. (Yayıma hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalın, Filiz Kırıl, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha), 245-251.
- Özşahin, M. (2013). Başkurt türkçesinde 'azak' sözünün anlamı üzerine, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 131-138. Doi Number :<http://dx.doi.org/10.12780/UUSBD158>. ISSN: 1308-738X.
- Sarıyev, B. (2008). Divan'da 'göz' ve 'göz hastalıkları'yla ilgili sözcükler üzerine, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 13-23. DOI: 10.1501/MTAD.52008.4.47. ISSN: 1304-8015.
- Sertkaya, O. F. (1985). Türkolojide eleştiri sorunları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 137-189. ISSN: 0564-5050.
- Sertkaya, O. F. (2006). Dinlemek-işitmek üzerine yazışmalar, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 656, 162-171. ISSN: 1300-2155.
- Sertkaya, O. F. (2009). Divânü lügati't-türk'te geçen her kelime türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmut'un Divânü lügati't-türk'ünde yabancı dillerden kelimeler, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 9-38. ISSN: 1307-7821.
- Sertkaya, O. F. (2012). Etimoloji nedir - ne değildir ve isimden isim yapan +ay/+ey eki üzerine, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(1), 43-72. DOI: 10.1501/Trkol_0000000235. ISSN: 0255-2981.
- Stachowski, M. (2012). On the origins of the turkic directive suffixes *-jar(y)* and *-sar(y)*, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Sayı: 17, 127-135, Kraków. ISSN: 1427-8219. e-2084-3836.
- Stachowski, M. (2013). Türkçe *dirsek* 'dirsek', yakutça *tühürges* 'diz' ve bağlantılı bazı sözcükler, (Çev. Esra Kayışlı), *Türkbilig/ Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, 135-142. ISSN: 1302-6011.
- Starostin, S. A.; Dybo, A. V.; Mudrak, O. A. (2005). *An etymological dictionary of the altaic languages*, Leiden-Boston.

- Taymas, A. (1942). Divanü lûgati't-türk tercümesi, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7-8, 212-252. ISSN: 0085-7432.
- Tekin, T. (1960). 'Omuz' kelimesi hakkında, *Türk Dili Dergisi*, IX(104), 402-403. ISSN: 1300-2155.
- Tevfikoğlu, M. (1989). *Ali Emiri Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tokay, Y. (2012). Divânü lugâti't-türk'te geçen çıçalak 'serçe parmak' ve çıçamuk 'yüzük parmağı' kelimeleri üzerine bazı düşünceler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 204-210. ISSN: 1307-9581.
- Tokyürek, H. (2009). Eski Uygur Türkçesinde 'ölüm' kavramı ile ilgili ifadeler, *bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 50, 169-198. ISSN 1301-0549.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde 'köñül' sözü, *bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 66, 247-272. ISSN 1301-0549.
- Tufar, N. (2010). Türk dilinde meronimi: organ adları, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı*, (Tez danışmanı Prof. Dr. Melek Erdem), Ankara: Gayri matbu doktora tezi.
- Uçar, E. (2011-a). Uygurca üzüt~üzütlüg üzerine, *Turkish Studies*, 6(1), 1821-1826. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.1920. ISSN: 1308-2140.
- Uçar, İ. (2011-b). 'Baş, kafa, ser' kelimelerinin eş anlamlılığı ve 'baş' kelimesine Divanü lugati't-türk merkezli bir yaklaşım, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(17), 186-203. ISSN: 1307-9581.
- Vásáry, I. (2012-a). Moğollarda süt kardeşler kurumu (emildäs ve kökaldäs), (Çev. Hülya Uysal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(1), 103-118. DOI: 10.1501/Trkol_0000000238. ISSN: 0255-2981.
- Vásáry, I. (2012-b). Çöp ve türevleri: bir Türkçe kelime ailesi ve onun Macarcadaki yansımaları, (Çev. Yasemin Çürük), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(1), 119-140, DOI: 10.1501/Trkol_0000000239. ISSN: 0255-2981.
- Zieme, P. (1992). Some remarks on old Turkish words for 'wife', *Türk Dili Araştırmaları Yılığı/ Belleten*, 305-309. ISSN: 0564-5050.